

PSYKOLOGIEN SOM EN HISTORISK–MATERIALISTISK VIDENSKAB

-Om A.N. Leontjevs almene psykologi¹

Ole Dreier

”Psykologien i hele verden har snart i et helt århundrede befundet sig i en metodologisk krise. Efter den daværende spaltning i en human- og en naturvidenskabelig, en beskrivende og en forklarende retning viser der sig i det psykologiske kundskabssystem stadig nye spalter, hvori psykologiens genstand synes at gå tabt. Vi oplever, at den bliver reduceret, hvilket ikke sjældent tilsløres med nødvendigheden af at måtte udvikle tværvideenskabelige undersøgelser. Undertiden hører man endog stemmer, der åbent opfordrer til en væringspsykologi: ’Kom og hersk over os!’ Paradoksalt nok øges den psykologiske forsknings udviklings-tempo nu overordentligt over hele verden under direkte pres fra livets krav og trods alle teoretiske vanskeligheder. Dermed er modsigelsen mellem på den ene side den meget store mængde faktamateriale, som psykologien samvittighedsfuldt har ophobet i veludstyrede institutter, og på den anden side dens teoretiske og metodologiske fundaments beklagelige tilstand blevet tilspidset endnu mere.”

(Leontjev, 1974, i samme 1979, s.9-10)

1. A.N. Leontjev (1903-1979) var en af den sovjetiske psykologis mest prominente repræsentanter og den førende inden for ”den kulturhistoriske skole”. Denne retning blev grundlagt omkring 1930 af Vygotsky og tæller andre kendte psykologer som Luria, Galperin m.fl. Vygotsky var den første sovjetiske psykolog, der i omfattende og fundamental forstand forsøgte at lade opbygningen af en marxistisk psykologi lede af studier af den videnskabelige fremgangsmåde i klassiske marxistiske tekster og at videreudvikle en række psykologiske grundbegreber i disse tekster til grundbegreber for en marxistisk psykologi (f.eks. Vygotsky 1971, 1974). Det gælder begreber som virksomhed, tilegnelse, bevidsthed, behov m.fl. - netop grundbegreber i den kulturhistoriske skole. Leontjev er den af Vygotskys elever, som mest direkte fortsatte dennes arbejde med at opbygge en systematisk almen psykologi.

Hans hovedværker er samlingen *"Problemer i det psykiskes udvikling"* fra 1959, der fik Lenin-prisen i 1963, udkom på tysk i 1971 og 1973 og på dansk i 1977. Desuden *'Virksomhed, bevidsthed, personlighed'*, igen en artikelsamling, fra 1975, på tysk i 1977 og 1979 og på engelsk i 1978. Jeg har skrevet en længere artikel om Leontjevs teoretiske arbejde (Dreier, 1974), hvor en række aspekter af teorien er blevet diskuteret og kritiseret, hvorfor jeg her skal lægge vægten på andre aspekter. Endvidere må jeg henvise til en længere artikel af Messmann og Ruckriem (1978), som i modsætning til denne og min forrige artikel ikke lægger hovedvægten på den teoretiske fremstilling (: bevægelsen fra de mest abstrakt-almene bestemmelser mod de mere specifikke), men på forskningsprocessen (: bevægelsen fra den konkrete overflade tilbage til bestemmelsen af de mest abstrakt-almene momenter), og som herunder får præciseret en række vigtige forhold, bl.a. teoriens forhold til en pavloviansk konception, men som desværre ikke i tilstrækkelig grad får præciseret det metodiske særkende ved en dialektisk-logisk forskningsproces i forhold til en gængs analytisk-reduktiv metodik.² Endelig skal jeg gøre opmærksom på, at Leontjevs arbejde såvel metodologisk som indholdsmæssigt har været den primære inspirationskilde for den retning, der almindeligvis går under betegnelsen "den kritiske psykologi", og som har forsøgt at videreudvikle og modificere Leontjevs grundopfattelse inden for forskellige psykologiske områder. Leontjevs og den kulturhistoriske skoles arbejder har altså sat sig spor.³

Det forekommer mig primært interessant ud fra den særlige historiske tilnærmelsesmåde, Leontjev søger at udvikle, snarere end ud fra de specifikke "svar" i form af enkelte begrebsbestemmelser af almenpsykologisk art, som han kommer frem til, og som har en række svagheder og allerede er blevet kritiseret og forsøgt videreudviklet af andre på en række punkter. Dermed være ikke sagt, at hans tilnærmelsesmåde ikke skulle rumme væsentlige uløste eller kun delvis løste problemer, men at den er det interessanteste ved hans arbejde og så at sige først formår at gøre hans enkelte begrebsbestemmelser interessante som bestemmelser ud fra en grundlæggende historisk tilnærmelse. Jeg har derfor i denne fremstilling lagt hovedvægten på tilnærmelsen og især inddraget begrebsbestemmelser, der mere direkte belyser tilnærmelsens implikationer. Endvidere må jeg forudskikke, at jeg - ud fra en interesse i at lade arbejdet belyse mulige perspektiver for kommende teoretisk forskning - så at sige har forsøgt at lade Leontjev "tale så stærkt" som muligt. Først da vil man med tilstrækkelig dybde kunne uddrage en "lære" om hans arbejdes og hans tilnærmelsesmådes stærke og svage sider, og først da vil også modsigelsen herimod kunne udfoldes og skærpes.

2. Grundlæggende opfatter Leontjev, som det fremgår af det foranstillede citat, sit arbejde som et forsøg på at løse en stadig eksisterende krise i psykologien: Den mangler en sammenhængende metodologi og en sammen-

hængende bestemmelse af sin genstand, af sit teoretiske grundlag, dvs. en omfattende almen teori om psyken. Der eksisterer nok en stadig rigere konkret empirisk viden, men samtidig en teoretisk splittethed og en udbredt vilkårlighed i begrundelsen af begreber (jvf. også Holzkamp 1979a, b). Denne splittethed og vilkårlighed mener Leontjev, i overensstemmelse med generel marxistisk videnskabelig tænkemåde, at man kan overvinde ved at udvikle en grundlæggende historisk fremgangsmåde. Hvad psyke er, og specielt hvad menneskelig psyke er, samt hvorledes menneskets enkelte psykiske funktioner skal karakteriseres, skal man bestemme ved at analysere, hvorledes disse processer og funktioner er opstået og har udviklet sig historisk, først naturhistorisk i et studium af, hvad Volker Schurig (1975a, b, 1976, 1979) kalder "psykofylogenesen", dernæst samfundshistorisk og inden for denne dobbelte ramme individualhistorisk.

Den art analyser, teorien funderes på, kan man med Holzkamp-Osterkamp (1975) kalde "*konditionalgenetiske*", dvs. historisk rettede betingelsesanalyser. Sådanne forklaringsformer er mere komplekse end, men rummer egentlige kausalforklaringer. De grundlæggende træk ved de psykiske processer, egenskaber og lovmæssigheder bestemmes ud fra de betingelser, de psykiske funktioner nødvendigvis må kunne opfylde, for at den historisk-empirisk stedfundne opretholdelse og udvikling af dyrenes og menneskenes liv overhovedet bliver mulig. Grundtrækkene ved de konkret-eksisterende psykiske processer og præstationer (men ikke disse processer og præstationer i deres konkret udfoldede totalitet, jvf. senere en personlighedsbegrebet) bestemmes altså ud fra de nødvendige *forudsætninger*, her i form af psykiske funktionspotentialer, der må være til stede for at de konkret-eksisterende psykiske processer og præstationer overhovedet kan opstå og udfoldes. Udforskningsmetoden må derfor nødvendigvis bestå i en historisk rekonstruktion af udviklingsforløb som et sæt af betingelser, nødvendigheder og muligheder med henblik på herudfra at bestemme opståelsen og udviklingen af de grundlæggende psykiske funktionspotentialer.⁴

I oparbejdelsen af sin historiske fremgangsmåde følger Leontjev overvejelser, som allerede Vygotsky gjorde sig om etableringen af en "kulturhistorisk" marxistisk psykologi, og som begge finder anvisninger på og ser bekræftet af Marx' videnskabelige fremgangsmåde. Leontjev mener, at en sådan omfattende historisk fremgangsmåde gør det muligt at undgå de forskellige ensidiggørende reduktionstendenser, der har plaget psykologien. Han mener også, at det herved skulle blive muligt inden for en enhedspræget opfattelse af psyken at bestemme relationerne mellem samfundsmæssige, individuelle og organismiske momenter ved dennes funktionsmåde samt at bestemme den indbyrdes placering og vekselvirkning mellem psykens enkelte funktionsaspekter (såsom perception, tænkning, behov, emotion, motivation) og mellem forskellige funktionsniveauer inden for samme funktionsaspekt.

3. Det andet grundlæggende træk ved hans arbejde, som imidlertid først kan forstås rigtigt inden for hans tilgrundliggende historiske fremgangsmåde, er hans opgør med, hvad en anden russisk psykolog, Usnadze, kalder "umiddelbarhedspostulatet". Herved forstår Leontjev (1979, s.75, ff.), at den hidtidige psykologi har analyseret psykiske fænomener ud fra et grundlæggende toleddet analyseskema bestående i, at der ved påvirkninger af et subjekts receptorer fremkaldes reaktioner af subjektiv og objektiv art. Dette princip kommer mest direkte til syne i den såkaldte S-R psykologi, men gælder dog stadig (omend beriget), hvis man (ligesom Tolman m.fl.) indfører mellemliggende variable, der karakteriserer subjektets indre tilstand, og som de ydre påvirkningers virkninger afhænger af.

Leontjev kritiserer sin russiske kollega Rubinstein for ikke at komme tilstrækkeligt fri af et sådant grundskema i sit determinismeprincip:

"De ydre årsager virker gennem de indre betingelsers formidling" (Rubinstein 1973, s.246).

Herved får man nemlig ikke engang fat på, hvad der er et *særkende* for livsprocesser, endsige for psykiske (livs-)processer. Som illustration af denne manglende specificitet anfører Leontjev (1979, s.78), at sporene efter f.eks. en sten aftegner sig tydeligere på fugtig end på tør jord, at altså også jordens indre tilstand formidler virkningen af stenen som ydre årsag, selv om "jord" jo ikke er et levende væsen, endsige er udstyret med en psyke.

Den fundamentale mangel ved dette toleddede skema er, ifølge Leontjev, at det i selve sit grundperspektiv ser bort fra livsprocessernes "grundlæggende 'enhed'" (1973, s.33): subjektets genstandsmæssige virksomhed, som han definerer således:

"Vi vil afgrænse de specifikke processer, som et levende væsen udfører, og hvori subjektets aktive forhold til virkeligheden ytrer sig, fra andre processer og betegne dem virksomheds processer" (ibid., s.32).

Eller med en anden senere definition af virksomhedsbegrebet:

"...den indholdsmæssige proces, hvori subjektets reelle forbindelser med den genstandsmæssige verden realiseres" (Leontjev 1979, s.77).

Vi skal ikke ligesom det toleddede skema gå ud fra, at bevidstheden bestemmes umiddelbart af genstande og fænomener i omverdenen (omend evt. afhængigt af mellemliggende indre variable), men at "bevidstheden", som formuleret i "*Den tyske ideologi*" (Marx og Engels 1969, s.26), "aldrig kan være andet end den bevidste væren, og menneskenes væren er deres virkelige livsproces". Vi skal derfor, helt banalt sagt, "tage selve livet som udgangspunkt for vore betragtninger" (Leontjev 1973, s.21). Livsproces-

sen opfatter Leontjev som et system af virksomheder, og han foreslår derfor indført et treleddet grundlæggende analyseskema i psykologien, der udover stimulus og reaktion, objekt og subjekt rummer et mellemliggende, grundlæggende led: den subjektbundne genstandsmæssige virksomhed. Virksomheden formidler mellem subjekt og objekt, etablerer altså en *middeibar* relation mellem dem. Den er den proces, hvori de to poler, subjekt og objekt, er reelt forbundet og gensidigt går over i hinanden. I modsætning til det grundlæggende toleddede analyseskemas "umiddelbarhedspostulat" kunne man sige, at det grundlæggende treleddede analyseskema hviler på et "middelbarhedspostulat". Netop middelbarheden udgør da også et fundamentalt kendetegn ved Leontjevs definition af det psykiske (se afsnit 5).⁵

Men, som sagt, hvad han nærmere mener hermed, samt hvilke implikationer det har, må belyses ud fra hans grundlæggende historiske fremgangsmåde til etablering af grundbegreberne for en samlet almenpsykologisk konception.

4. Helt alment tilslutter Leontjev sig (ibid., s.21) den af Engels formulerede grundopfattelse af materiens enhed og primat, dvs. af en materie i forskellige former for bevægelse, der bestemmes som vekselvirkninger. Inden for denne almene ramme vil Leontjev forstå de specifikke væsenstræk ved livsprocesser og igen ved psykiske processer ud fra deres opståen og udvikling i den i sidste ende materielle proces.

Allerede ved studiet af uorganiske processer skal man udforske egenskaber ved at udforske de tilhørende vekselvirkninger - et alment princip der gælder helt op til studiet af selv de højeste psykiske processer, omend tilført nye væsentlige momenter.⁶ Vekselvirkninger mellem uorganiske legemer er karakteriseret ved at føre til gradvise mekaniske nedbrydninger og derigennem omdannelser til nye forbindelser. Vekselvirkningen er årsag til, at de uorganiske legemer

" 'ophører med at være det, de var' (Engels). Hvis man afbrød vekselvirkningen (for så vidt det var fysisk muligt), kunne man bevare et uorganisk legeme uforandret" (ibid., s.27).

Fra og med de mest primitive organiske livsprocesser gælder derimod netop det omvendte som grundlæggende kvalitet ved forholdet mellem vekselvirkningerne og det organiske legeme, dvs. som det kvalitative særtræk ved *liv*: Der foregår ikke blot en stadig nedbrydning af stoffer, men også - og funktionelt væsentligst - en stadig opbygning på en sådan måde, at selvprentholdelse og -fornyelse af organiske legemer muliggøres. I de organiske stofskifteprocessers flydende, modsigelsesfyldte enhed mellem assimilation og dissimilation af stoffer tjener nedbrydningen af enkelte stoffer

(vekselvirkningernes tidligere grundkvalitet) opretholdelsen af organismens liv som helhed og eksisterer altså stadig som en ophævet og nu underordnet procesform. Der er tale om en modsigelse i en enhed, hvor den ny kvalitet, der muliggør organismens selvopretholdelse og -fornyelse, er den dominerende bestemmelse. Vekselvirkningerne er nu en grundlæggende forudsætning for og i organismens livsopretholdelse. Der er opstået et kvalitativt nyt forhold mellem væsenet (det levende væsen) og dets genstand, som udvikler sig videre op igennem psykofylogenesen og antager atter andre nye kvaliteter hos mennesket.

Det er dermed et særkende ved livsprocesser, deres *differentia specifica* i forhold til uorganiske processer, at der udvikler sig en asymmetrisk relation (vekselvirkning) mellem organismen (det levende væsen) og dens omverden (dets genstand): Man kan skelne en aktiv, virksom, og en passiv pol: Organismen forandres, bevares og formerer sig ved at være aktiv over for bestemte betingelser i omverdenen, nemlig dens specifikke livsbetingelser. Heri ligger en begyndende distinktion mellem subjekt og objekt, en distinktion der altså ikke er absolut og oprindelig, men udviklet ud af materielle bevægelser, og som senere antager mere udviklede former.

Organismen er *påvirkelig* over for bestemte stoffer i omverdenen, ved hjælp af hvilke den er i stand til at opretholde sit liv, idet den aktivt opsøger, indoptager og omdanner disse stoffer. Allerede her er påvirkning og reaktion ikke forbundet umiddelbart ligesom i mekaniske omdannelsesprocesser, men via en organismisk aktivitet, hvori forbindelsen og overgangen mellem subjektivt og objektivt finder sted. Det er ikke en rent mekanisk relation, men en funktionel relation ud fra nødvendigheden af opretholdelse af liv (jvf. Holzkamp 1979a), og dermed samtidig en funktionel relation, hvori en aktiv og en passiv pol kan skelnes. Organismens subjektivt-aktive bevægelsesformåen udgør en ny bevægelsesform i materien. Dens "selvstændige reaktionskraft" (Engels) udtrykker samtidig dens naturlige bestemmelse, dens lov: Organismen *må* realisere den som en naturnødvendighed, en naturlov, for at kunne opretholde og forny sig selv som levende organisme.

Udviklingen af mere differentierede og komplicerede betingelser i omverdenen, dvs. en objektiv materiel udvikling, fører via livsnødvendige udviklinger af aktivitetsformer til udviklingen af organismeformer, der, som et nødvendigt led i deres livsopretholdelse, er påvirkelige over for stadig flere egenskaber i omverdenen og over for stadig mere komplicerede kæder af omverdensbetingelser. Der opstår herved mere komplicerede organismeformer med differentierede organer.

Det er altså udviklingen af de objektive betingelser, der nødvendiggør udviklingen af nye former for aktivitet, som hvis subjektive forudsætning udviklingen af nye organismeformer og -funktioner finder sted. Det objektive moment er i den forstand det overgribende moment, der bestemmer den grundlæggende overlevelsels- og udviklings*nødvendighed* inden for

sammenhængen mellem organismen og omverdenen. De hidtil udviklede organismeformers reaktionsformåen udgør de indre forudsætninger for at realisere den objektive udviklingsnødvendigheds krav til den organismiske aktivitet ved at danne udgangspunkt for udviklingen af højere organismeformer med højereudviklede organer og funktionspotentialer. Udviklingen af nye organismeformer hhv. udviklingen af nye subjektive organer og funktionspotentialer må dermed ansues inden for aktivitetens udvikling som en udvikling af særlige planer og processer i den samlede organismiske aktivitet. De bliver på forhånd selv betragtet som særlige procesplaner i livsaktiviteten, dvs. som en særlig livsaktivitet inden for den praktisk-processuelle aktivitetens enhed.

Denne anskuelsesmåde er i modsætning til "umiddelbarhedspostulatet", hvor udviklingen af organismiske funktionspotentialer skilles fra aktiviteten og betragtes som dennes forudsætning, så at aktiviteten først kommer ind i billedet bagefter som det, de organismiske processers resultat har muliggjort (jvf. således Rubinsteins determinismeprincip). Den organismiske, psykiske, subjektive, erkendende genspejling bliver dermed en (kontemplativ) forudsætning for virksomheden og ikke en proces, der forløber og udvikler sig inden for denne. Genspejlingen, bevidstheden placeres som den aktive værens forudsætning og ikke som et særligt procesplan, en særlig subjektiv kvalitet (bevidst-hed) i aktiviteten, som bevidst-væren (jvf. Leontjevs distinktion mellem "Bewusstheit" og "Bewusstsein", f.eks. 1979, s.223ff.).

Man må dog samtidig bemærke, at de objektive betingelser nok har grundlæggende betydning for livsopretholdelses- og udviklingsprocessernes forløb, men at disse processers *retning* går imod en forøgelse af den "subjektive reaktionskraft" inden for denne sammenhæng, dvs. mod en udvikling af højere og stadig stærkere former for subjektivitet og dermed mod en udvikling af nye forbindelser og kvaliteter i sammenhængen mellem den subjektive og den objektive pol i livsprocessernes enhed. Dette må ses på baggrund af, at det ikke er en hvilken som helst objektiv betingelse, der er udviklingsrelevant, men de træk ved de objektive betingelser, der udgør organismeformernes livsbetingelser, dvs. de betingelser ved hjælp af hvilke de er i stand til at opretholde og udvikle deres liv. Organismeformernes og -funktionernes udviklingstendens drives da netop i retning mod en styrkelse af deres livsopretholdelses- og udviklingsformåen. Højere former for subjektivitet udvikles så at sige på basis af en objektiv livs- og udviklingsnødvendighed.

5. Inden for den dobbelte ramme af bestemmelser af først materielle processer og derpå organiske livsprocesser i organiserede former indfører Leontjev dernæst sin almene bestemmelse af psykiske processer. Ligesom ved livsprocesserne forstås de psykiske processer som opstået og videreudviklet

historisk ud fra forandringer i de materielle betingelser, der har nødvendiggjort deres opståen og udvikling som betingelse for, at opretholdelse af liv stadig var mulig (det konditionalgenetiske perspektiv). Som objektiv udviklingsnødvendighed hæfter Leontjev sig især ved overgangen til liv på land. Her er omverdenen karakteriseret ved stadig mere heterogene og komplicerede egenskaber, og det er i sig selv livsnødvendigt for organismen at kunne reagere på sammenhænge og forbindelser mellem forskellige egenskaber i omverdenen. Dette må især ses på baggrund af, at omverdenen i stigende grad antager en organiseret genstandsmæssig form, så at bestemte egenskaber optræder i konstante forbindelser hos en og samme genstand. Således besidder bestemte genstande et organiseret sæt af egenskaber, hvor f.eks. de biologiske umiddelbart vigtige egenskaber kan være skjult bag (eller i det mindste optræde i bestemte relationer til) andre egenskaber, som når en genstands umiddelbart biologiske betydning som f.eks. næringsværdi er skjult bag dens overflades mekaniske virkninger, eller når genstande optræder i komplicerede omverdnessammenhænge (med andre genstande), etc. Påvirkeligheden hos den simple organisme, der endnu ikke var udstyret med elementære psykiske funktioner, udgjorde en forudsætning for stofskifteprocessernes vellykkede forløb og dermed for livsopretholdelsen via den umiddelbare reaktion på biologisk livsvigtige stoffer. Når omverdensbetingelserne er komplicerede, og livsvigtige egenskaber ligefrem kan være skjulte og indgå i faste forbindelser med livsvigtige hhv. -skadelige egenskaber, stilles der kvalitativt nye krav til organismens "påvirkelighed", hvis stofskifteprocesserne skal kunne forløbe på en tilstrækkeligt økonomisk måde, så at de nedbrydende processer ikke tager overhånd: Organismen må kunne skelne mellem livsopretholdelsesmæssigt væsentlige og uvæsentlige egenskaber og kunne reagere på objektive sammenhænge mellem egenskaber. Der må udvikles en kvalitativt højere og ny form for "påvirkelighed".

De levende organismer uden egentlige psykiske funktioner var altså karakteriserede ved at kunne reagere på stoffer, der umiddelbart havde betydning for opretholdelsen af liv, dvs. der i sig selv var "biologisk meningsfulde". Derimod er de tidligst udviklede organismer, der er udstyret med psykiske processer, karakteriseret ved, at organismen nu ikke blot er påvirkelig over for sådanne stoffer, men også over for egenskaber og sammenhænge i omverdenen, som ikke i sig selv har umiddelbar overlevelsesværdi og dermed umiddelbar biologisk mening, men som kan orientere organismens reaktioner mod stoffer af umiddelbar overlevelsesværdi og fungere som signal på disse. Den elementart-psykiske "påvirkeligheds" udviklingsnødvendighed, dens livsopretholdende funktion, består netop i en sådan formidling, dvs. i dens genspejling af omverdensesgenskaber, der står i en *middelbar* sammenhæng med stoffer af umiddelbar overlevelsesværdi.

Et eksempel, ganske kort: En edderkop er "påvirkelig" over for rystelser i sit spind som signal på bytte. Rystelserne har ikke i sig selv umiddelbar

biologisk mening, men det har det, rystelserne kan virke som signal på: byttets fangst i spindet.

Til karakteristik af denne primitive form for psykisk formåen benytter Leontjev begrebet *sensibilitet* (sensibilitas: i modsætning til påvirkelighed: irribilitas), og som betegnelse for et udviklingsstadium for en bestemt lavt-udviklet form for psyke: den sensoriske psyke, med dens elementære former for psykisk genspejling.

Ligesom ved den mest elementære psykiske funktion gælder det *alment*, at ingen psykisk funktion defineres som noget rent indre, men ud fra dens indgåen i en livsproces, hvori organismens virksomhed forbinder subjektivt og objektivt. Psykiske funktioner kan ikke bestemmes udtømmende, rent internt og subjektivt, men ud fra forbindelsen med den reelle verden, hvor dens nødvendige funktion i livsvirksomheden kan afdækkes. "De psykiske processers natur" bestemmes altså ikke løsrevet som en abstrakt "indre natur", man skal opnå videnskabelig erkendelse om ved hjælp af en fundamentalt anderledes videnskabelig fremgangsmåde end ved studiet af "den ydre natur" (jvf. Dreier 1981). Tværtimod bygger Leontjevs "enhedsprægede" tilgang til psyken på en samlet videnskabelig fremgangsmåde. De enkelte psykiske funktioner bestemmes som delmomenter i den samlede "subjektive reaktionsformåens" livssikrende funktionalitet i den praktiske livsvirksomhed. Psyke defineres dermed alment som en særlig funktion af middelbar karakter i opretholdelsen af liv.

Overhovedet at stille sig sådanne grundspørgsmål som: "Hvad er psyke?", er desværre blevet en relativ sjældenhed i psykologien. Det er i og for sig blot en anden måde, hvorpå man kan konstatere, at psykologien lider af mangler mht. en samlet grundlæggende bestemmelse af sin genstand, og at Leontjev eksplicit forsøger at tage dette grundspørgsmål op (jvf. det foranstillede citat) og udvikle en samlet historisk konception for en almen psykologi - hvor utilstrækkelige hans "svar" end måtte være.

Psykiske processer har, og det stadig tydeligere i og med udviklingen af højere psykiske funktioner og former, den særlige kvalitet at kunne fremtræde for subjektet som fornemmelser, bevidsthed etc. Denne særlige kvalitet er ikke et i sig selv funktionsløst "indre lys", men er i sig selv af funktionel nødvendighed.

Som illustration kan f.eks. nævnes vore sansefornemmelers realitetskarakter, der viser hen til deres orienterende og subjekt-objekt sammenkoblende funktion i den livssikrende virksomhed. I f.eks. sensorisk deprivation eller ved overvejende abstrakt, ikke-sanseligt virke kan netop den manglende sanselige realitetskvalitet fremtræde som et problem.

Det kvalitative aspekt forstås mao. funktionelt ud fra livsvirksomheden. Leontjev taler om subjekthed som et særligt plan for processer, der udvikles og udbygges stadig mere (jvf. Dreier 1974). Også de psykiske processers kvalitative aspekt (f.eks. 'Bewusstheit') bliver dermed opfattet som en særlig form for livsvirksomhed af sanselig-praktisk oprindelse, hvorpå mere

abstrakte og "indre" psykiske funktioner og kvaliteter kan opbygges (f.eks. "Bewusst-sein"). Tænk bl.a. på Vygotskys (1971,1974) studier af den ontogenetiske udvikling af sprog og tænkning og på Galperins videreførelse af hans studier af "interiorisation".

Det følger endvidere som et generelt princip af det ovenstående, at man i psykologien ikke skal bevæge sig fra en udforskning af bestemte psykiske evner, færdigheder, kendskaber, behov etc. til deres omsættelse i handling, men omvendt fra en udforskning af virksomheden til de psykiske processer, der muliggør den. På tilsvarende måde bestemmes udviklingen af fysiologiske, neurofysiologiske og psykofysiologiske organer og processer ud fra deres nødvendige funktioner i organismens basale livsvirksomhed. Det får f.eks. Leontjev til, mod Johannes Müllers berømte metafysiske princip om "sanseorganernes specifikke energier", at sætte et princip om "udviklingen af organer til specifikke energier" (1973, s.44f. og 189f.). Det ses ligeledes i det også fra Lurias arbejder kendte begreb om "funktionelle organer" i hjernen, der bygger på samme grundperspektiv og rummer samme bevægelighed i opfattelsen af begrebets genstand: de neurofysiologiske processers funktionelle udvikling.

Til belysning af Leontjevs opfattelse af grundtrækkene i den videre udvikling af højere psykiske former i fylogenesen vender vi tilbage til edderkoppen. Den kan kun sanse enkelte kvaliteter i omverdenen, nemlig rystelser, men en sådan sansning er ofte utilstrækkelig og i modstrid med det livsnødvendige. Rystelsen kan jo f.eks. fremkaldes både af en gren, et bytte eller et rovdyr.

Denne utilstrækkelighed og modstrid i forholdet mellem det livsnødvendige og dyrets mulige virksomhedsformer opfatter Leontjev som drivkraft for udviklingen af højere psykiske former. Den i sidste instans livspraktiske utilstrækkelighed og modstrid har så at sige sin egen historie, fremkaldt af forandringer af de materielle betingelser, herunder andre organismer som livsbetingelse i rovdyr/bytte- og forplantningsforholdet.⁷ Den videre udvikling i psykofylogenesen betragter Leontjev derfor som "historien om udviklingen af virksomhedens genstandsmæssige indhold". Denne udvikling drives frem af, at "det materielle livs nødvendigheder" fører til udviklingen af nye virksomhedsformer som en optimering af organismearternes mulighedsbetingelser for livsopretholdelse, og af at dette igen nødvendiggør og muliggør udviklingen af nye og mere komplicerede former for psykisk virksomhed. Den basale udviklingsdrivkraft ligger i subjektets forhold til verden (vekselvirkningerne med objektet), der fører til udviklingen af nye væsentlige egenskaber. Herunder udvikler også selve udviklingens mekanismer, midler, potenser sig, ja efterhånden opstår en egentlig ontogenetisk udviklingsevne, indtil endog selve grundlovene for udviklingsprocessen skifter kvalitet (jvf. næste afsnit).

Ud over den sensoriske psykes stadium opererer Leontjev med to andre hovedstadier i dyrs psykofylogese: den perceptive psyke og intellektets

stadium. Vi skal ikke gå nærmere ind på disse, men mere alment fremhæve, at de lavere og tidligere psykiske funktionsmuligheder ophæves i de højere, som f.eks. når den perceptivt psyke kan sanse ikke blot enkelte kvaliteter (f.eks. rystelser), men sammenhænge mellem kvaliteter, dvs. sammenhængende genstande, der befinder sig under bestemte betingelser i den ydre verden.

Det nye stadium rummer mao. specifikke og mere udviklede kvaliteter i forhold til det foregående, hvis funktioner som alment grundlag for denne udvikling nu har en ophævet og underlagt funktion i den nye helhed: de sensoriske er underlagt de perceptivt og disse igen de intellektuelle funktioner. På denne måde finder der ifølge Leontjev en udvikling sted af en hierarkisk struktur af funktioner, hvor spørgsmålene om de lodrette overgange og forbindelser mellem dem bliver af central betydning - en væsentlig problemstilling, som Leontjev dog erkender, at han ikke er kommet langt nok i løsningen af (jvf. Dreier 1974), men som udgør det væsentligste udviklingsperspektiv for det videre teoretisk-metodologiske arbejde (Leontjev 1979, s.219).⁸ Psykofylogenese betragtes generelt som en udvikling af nye kvaliteter og funktionsmuligheder, nødvendiggjort af det materielle livs betingelser og muliggjort af de forudgående udviklede former, der i den forstand udviklingsmæssigt får funktion af forformer for de senere opståen. Også selve den psykiske genspejlingsformåens principper og kvaliteter udvikler altså nye specifikke momenter i løbet af denne udviklingsproces. Synet på genspejlingsprocessen er grundlæggende historiceret i Leontjevs teori (jvf. Schurig 1976). Generelt går udviklingstendensen i psykofylogenese i retning mod en stigende og stadig mere differentieret "subjektiv reaktionskraft".

I dyrs psykofylogenese sker dog ingen fundamentale kvalitative skift i selve *grundlovene* eller -principperne for udviklingen, der stadig opfattes som foregående ved en stadig mere optimal tilpasning til de naturlige, artspecifikke materielle livsbetingelser inklusive disses forandringer (jvf. her den allerede i fylogenese tiltagende ontogenetiske udviklings- og indlæringsvne).

6. Netop hvad angår selve *grundlovene* udgør overgangen til menneskers liv og psykiske funktionsmåder et grundlæggende kvalitativt skift. I bestemmelsen af relationen menneske/dyr må dyrene betragtes som udviklingsmæssige forformer for mennesket, dvs. som former der objektivt får den funktion (jvf. den grundlæggende konditionalgenetiske analysemåde) som "indre" forudsætninger gradvis at forberede menneskets opståen. Derfor vil der naturligvis kunne genfindes specifikke ligheder mellem dyr og mennesker, men de dominerende og grundlæggende lovmæssigheder skifter karakter i og med denne overgang.

Man kunne formulere det således, at tilbagevirkningskraften fra menne-

skets psykiske formåen nu er så kraftfuld, at relationen menneske/verden skifter karakter, som Schurig (1976) forsøger det i tilknytning til informationsteoretiske tankegange. Med en formulering, der understreger såvel den udviklingsmæssige kontinuitet som bruddet i forhold til grundlovmæssighederne for dyr, kan det udtrykkes således, at der hos mennesker med nødvendighed er udviklet en særlig optimal form for "tilpasning" til de materielle livsbetingelser, nemlig opretholdelse af liv ved bevidst formidlede indgreb i og skabelse af sine livsbetingelser i kraft af den for mennesket specifikke og fundamentale virksomhedsform: det samfundsmæssige arbejde. Dermed skifter dominansen i bevægelsesretningen i udvekslingsforholdet (vekselvirkningen) mellem menneske (subjekt) og verden (objekt) i forhold til udvekslingsforholdet mellem dyr og omverden: Hos mennesker bliver den overordnede bevægelse en tilpasning af verden til sig, mens den hos dyr var en tilpasning af sig til verden, hvor dog, for at udtrykke dobbeltheden eksplicit, menneskets tilpasning af verden til sig samtidig må ses som en i forhold til dyr optimal måde at tilpasse sig til verden på, dvs. at opretholde og udvikle livet på (jvf. Holzkamp 1979a). Den artsspecifikke indgribende menneskelige forholdemåde må i lige så høj grad betragtes som menneskets grundlæggende naturlige nødvendighed, dets bestemmelse, noget det *må* realisere for at kunne opretholde og udvikle sit menneskelige liv, som de modsvarende dyriske forholdemåder var det for de enkelte dyrearter.

Dette kvalitative spring indebærer, at den funktionelle relation mellem menneske og verden udvikler nye, i forhold til dyr specifikke og hos mennesker grundlæggende kvaliteter og forbindelser. Med de primitiveste psykiske former har den til fælles, at psyken formidler livsopretholdelse. Men hos mennesker *kan* selve den funktionelle relation gribes og realiseres bevidst i en historisk udviklingsbevægelse med en historisk forandring af dens indhold og af styrkeforholdet mellem subjekt og objekt til følge (jvf. Dreier 1979). Den subjektive faktor har hos mennesket antaget en sådan kraft, at en fælles subjektiv bestemmelse over de objektive livsbetingelser kan udvikles samfundshistorisk, idet den eksisterer som en mulighed, der må realiseres gennem fælles samfundsmæssig handling. Den historiske udviklingstendens er hos mennesket en samfundsmæssiggørelsestendens og samtidig en menneskeliggørelsestendens. Den nye materialismes standpunkt er; som Marx formulerer det i sin 10. Feuerbachtese, "det menneskelige samfund og den samfundsmæssige menneskehed" (Marx i MEW 1969). Marxismen er en praktisk humanisme, modsat en spekulativ, der placerer den humane kvalitet som noget mennesket iboende og ikke i "livsprocessens grundlæggende enhed": virksomheden, praxis. Leontjevs historicering af den menneskelige psyke (incl. studiet af psykofylogenesen) implicerer altså ikke en naturalisering, ja primitivisering af denne, men netop et middel mod at undgå en ideologisk betinget naturalisering og primitivisering og for at kunne bestemme det specifikt humane særkende.

Ligesom ved de forudgående kvalitative skift rummer de nye og dominerende planer de tidligere som underlagte. De biologiske lovmæssigheder ophører ikke slet og ret med at eksistere, men dominerer og driver ikke længere udviklingen, der nu antager samfundshistorisk karakter. Dette betyder på den ene side, at der gradvis udvikler sig overgribende samfundsmæssige strukturer og betingelser for menneskers liv, men på den anden side ville det være en for indsnævret opfattelse af det samfundsmæssige blot at ligestille det med en sådan overordnet totalitet: "samfundet" (jvf. Dreier 1977). Det samfundsmæssige viser her i bredere forstand hen til processernes og lovmæssighedernes grundlæggende kvalitet og art. Den grundlæggende nødvendighed, bestemmelse og lov hos mennesket er i den forstand ikke rent naturlig, men samfundsmæssig. Menneskets natur er en samfundsmæssig natur.

Den udviklingsmæssige overgang til et specifikt menneskeligt liv opfatter Leontjev mao. som en samfundsmæssiggørelsesproces med arbejdet som basal menneskelig virksomhedsform og dermed hoveddrivkraft. Vi skal derfor nu vende os mod arbejdet for at fremhæve nogle grundlæggende træk ved menneskets specifikke psykiske formåen, som arbejdet nødvendiggør som sin indre forudsætning.

7. Først skal vi fremhæve, at arbejdet antager samfundsmæssig form. Her anfører Leontjev (1973, s.203ff.) et nu snart klassisk eksempel fra en ur-samfundsmæssig produktionsmåde: den fælles jagt. En klapper i et jæger-kollektiv jager vildtet *bort* fra sig, selvom hans motiv for jagt må anses at være sult. Det mål, han opnår, synes altså fundamentalt at være i modstrid med hans motiv, hvad det da også ville være, hvis jagten ikke netop blev drevet i fællesskab og ud fra klappernes bevidste indsigt i dette. Først igenem udvekslingen af bytte får jægeren senere mulighed for tilfredsstillelse af sit behov. Hans handling bliver mao. kun meningsfuld for ham, hvis den bevidst opfattes som indgående i en fælles, samfundsmæssigt formidlet livsopretholdelse.⁹

Mennesket må mao. kunne være sig et af kvalitet samfundsmæssigt forhold, forholdet mellem individ og kollektiv, bevidst, og det må bevidst kunne skelne dette samfundsmæssige forhold fra sin egen umiddelbare, så at sige biologisk betingede relation til genstanden: vildtet.

Denne bevidste forholden sig til sin indgæn i en fælles aktivitet er igen en forudsætning for den for mennesket karakteristiske evne til bevidst at udvikle og forbedre netop disse forhold: arbejdsdelingen og de samfundsmæssige forhold i bredere forstand. Der er mao. tale om et psykisk funktionspotentiale for et bevidst (samfundsmæssigt og humant) udviklingsforhold.

Den anden hovedside ved det samfundsmæssige arbejde ses i værktøjet. Det specifikt menneskelige består her ligeledes ikke blot i at kunne benyt-

te værktøj, men i systematik at kunne fremstille, opbevare og forbedre, dvs. udvikle værktøj og dermed fremadrettet at videreudvikle og videregive arbejdet som basal virksomhedsform på et ydre genstandsmæssigt plan.

For at kunne gøre dette, må mennesket kunne foretage en praktisk analyse af genstandens objektive egenskaber, dvs. forholde sig bevidst analyserende hertil, f.eks. til dens hårdhed. Det må endvidere kunne være sig hele arbejdsprocessens struktur, forløb og mål bevidst for at kunne skabe værktøj, der udgør (stadig mere) adækvate midler til at nå dette mål. Det må på forhånd bevidst kunne forestille sig det mål, det søger at nå, dvs. så at sige "have sin forestilling foran sig" (Leontjev 1979, s.123ff.), forholde sig til den og sammenligne den med, hvad det faktisk bevirker.¹⁰ Det må kunne skelne mellem sine egne forestillinger og den ydre genstand og kunne forholde sig bevidst analyserende til begge to samt til *forholdet* mellem dem. Det må mao. kunne være sig selve sit forhold til genstanden bevidst som et forhold, i modsætning til dyret, der, med et udtryk fra "*Den tyske ideologi*", "forholder sig til intet og overhovedet ikke".

Udover ved sådanne refleksive og anticiperende funktioner karakteriserer Leontjev alment menneskets bevidste tænkning ved det nødvendige moment af analytisk indvundne almengørelser, som består i bevidst at kunne fastholde almene egenskaber og sammenhænge ved genstande og forløb.

Til begrebet bevidsthed som specifikt menneskelig psykisk formåen hører imidlertid ikke blot det samfundsmæssige, det refleksive, det abstraherende og almengørende og det anticiperende, men også det betydningsrelaterede. Som prototype på dette forhold anfører Leontjev ligeledes værktøjet: Et stykke værktøj er ikke blot kendetegnet ved sine naturlige egenskaber (hårdhed, form etc.), men netop primært ved sine samfundsmæssigt producerede egenskaber, ved sine brugsegenskaber i det samfundsmæssige arbejde. Sådanne samfundsmæssige brugsegenskaber, som mennesket ved sin virksomhed har givet ydre genstandsmæssig form kalder Leontjev genstandsmæssig betydning.

Denne begrebsbestemmelse har videnskabsteoretiske implikationer. Den er et eksempel på Leontjevs, i det foranstillede citat omtalte, forsøg på at bryde med de eksisterende spaltninger i opfattelsen af psykologiens genstand, der kommer til udtryk i en todeling i en human- og en naturvidenskabelig, en forstående og en forklarende psykologi. Der brydes jo hermed med en opfattelse af forholdene i den ydre verden som rent naturlige, tingslige og meningsmæssigt neutrale eller ligefrem meningsløse kausale forhold i modsætning til menneskets indre verden af subjektiv oplevelse og forståelse, der ikke blot først skaber mening og giver mening til tingene, men hvori meningen udelukkende antages at kunne eksistere. I genstandsbetydningerne eksisterer betydningerne jo i ydre, objektiv genstandsmæssigt form som egenskaber ved de naturlige eller bearbejdede genstande.

- Vi skal vende tilbage til betydningsbegrebet om lidt, men først drage nogle andre konklusioner af den hidtidige fremstilling.

8. Hos dyr er forholdet mellem individ og art karakteriseret ved, at individet rummer artens almene egenskaber i sig som arveanlæg. Hos mennesket findes naturligvis også sådanne naturlige arveanlæg, men forholdet mellem individ og art overlejes af et nyt dominerende forhold mellem individ og samfund: Stadig flere af menneskeartens almene kvalifikationer findes uden for individet i den ydre samfundsmæssige virkelighed, som genstandsmæssiggjort og i genstandsmæssig form overleveret "social arv", nemlig som ophobede og videregivne betydninger.

Det vil sige, at et menneskeligt individ først bliver til et i egentlig forstand menneskeligt væsen ved at tilegne sig de ydre, genstandsmæssiggjorte erfaringer fra de foregående generationer. Denne proces er af karakter en samfundsmæssiggørelsesproces. Mennesket har altså, som Marx teseagtigt har formuleret det, sit virkeliggjorte væsen uden for sig i ensemblet af de samfundsmæssige forhold.¹¹ Gennem tilegnelsen som grundmekanisme i, og dermed grundbegreb for menneskets individuelle samfundsmæssiggørelsesproces reproducerer individet artens erfaringer i form af betydninger, som det udover i tingslig form bærer og opbevarer og videreformidler i sproget - og i bestemte færdigheder, måtte man egentlig tilføje, for tilegnelsen udgør den specifikt menneskelige, dvs. af grundkvalitets samfundshistoriske form for indlæring.

Genstandsmæssiggørelse og tilegnelse er altså to fundamentale begreber i Leontjevs almene humanpsykologi. Gennem vekselvirkningen mellem disse to samhørende processer foregår udviklingen af menneskets betydningsrelaterede bevidsthed. Tilsammen begrebsbestemmer de en historisk-materielt betinget udviklingsdimension i forbindelsen mellem på den ene side menneskets bevidsthed, færdigheder etc. og på den anden side den objektive, samfundsmæssige virkelighed.

I denne sammenhæng citerer Leontjev de kendte passager fra Marx' "*Økonomisk-filosofiske manuskripter*" (MEW 1973) om udviklingen af det menneskelige øje, det menneskelige øre osv. gennem tilegnelsen af det menneskelige væsens genstandsmæssigt udfoldede væsen, om udviklingen af de 5 sanser som den hidtidige verdenshistories arbejde og om industriens historie og tilblivne genstandsmæssige verden som de menneskelige væsenskræfters oplagne bog, som psykologien må kunne åbne sig for, for at den kan blive en virkelig indholdsrig og reel videnskab. Hermed tydeliggøres en grundlæggende forskel mellem udviklingsprocessernes drivkraft, kvalitet og medium hos hhv. dyr og mennesker. Hos dyr videreføres fylogenesen gennem organiske, morfologiske ændringsprocesser og tradingen er bundet til direkte videregivelse mellem ideelt betragtet to artsmedlemmer. Hos mennesker bliver det primære medium de ydre genstandsmæssig-

gjorte produkter. Det giver menneskets samfundshistoriske udviklingsproces en større størrelsesorden og en mere kumulativ karakter, hvilket bidrager til at forøge dens kraft og hastighed.

9. Menneskets bevidsthed er alment karakteriseret ved et bestemt indre forhold, der forandrer sig og udvikler særlige indre træk og forbindelser op igennem den samfundshistoriske proces. Dette indre forhold består på den ene side af det, Leontjev kalder betydninger, dvs. en bevidsthed (i den udstrækning genstandsbetydningerne genspejles i bevidstheden) om objektive, samfundsmæssige, almene og konstante egenskaber ved verden, som menneskeheden har oparbejdet og fastlagt i form af et begreb, en erkendelse eller endog en færdighed eller en handlefremgangsmåde. Den anden side af det indre forhold i bevidstheden består af personlige meninger, hvori subjektet er sig selve sit forhold til verden, til en genstand bevidst som noget særskilt.

Dyr kan kun genspejle meningssammenhænge, dvs. deres umiddelbart givne, biologisk bestemte relation til omverdenen, resp. genstanden. Men de kan ikke forholde sig bevidst (middelbart) til dette meningsforhold (jvf. afsnit 7), hvorimod mennesket kan være sig selve sit forhold til verden bevidst.

Som eksempel på denne distinktion hos mennesker nævner Leontjev (1973, s.221f.) en studerendes læsning af en bog: Betydningen findes ved at spørge om, hvilke erkendelser, begreber etc. bogen indeholder, og som den studerende kan tilegne sig ved at læse bogen. Meningen findes ved at spørge, hvilket personligt motiv der driver pågældende studerende til at læse bogen: at bestå en eksamen, få gode karakterer, udvikle evner af samfundsmæssig betydning og dermed bidrage til det samfundsmæssige liv, eller lignende.

Han forfølger dernæst i sit rids over den samfundshistoriske udvikling af menneskets psykiske former op igennem samfundsformationernes historie, hvorledes forholdet mellem betydning og mening spaltes i det borgerlige samfund i og med fremmedgørelsen. Den indebærer, at den objektive samfundsmæssige sammenhæng, inklusive dens betydningsforhold, river sig løs fra den enkelte producent, og at denne motiveres til f.eks. arbejde ud fra noget andet end arbejdets objektive, samfundsmæssige betydning, nemlig løn, dvs. at arbejdsvirksomhedens meningsindhold fokuseres omkring privatindividuel livsopretholdelse. Som samfundshistorisk, og her inden for individuelt, udviklingsmål opstiller han bevidsthedens reintegration, forstået som en mulighed for igen at skabe en bevidst forbindelse mellem betydning og mening, således at personerne realiserer de objektive, samfundsmæssige betydninger i deres individuelt-personlige relationer til verden.

10. Det ovenstående skal tjene som en antydning af, hvorledes Leontjev så at sige sætter sine almene bestemmelser af mennesket i historisk bevægelse i en specificering af almene særtræk ved de psykiske former i særlige samfundsformationer. Vi skal imidlertid ikke komme nærmere ind på dette tredje trin i udviklingen af Leontjevs omfattende historiske almenpsykologiske konception, endsige på hans studier af individuel ontogenese hos mennesker, der bestemmes inden for denne dobbelte, historiske bevægelige ramme af naturlige og alment menneskelige, dvs. af væsen samfundsmæssige forhold.

Begrundelsen herfor er, at Leontjev er noget mindre inspirerende på disse områder end på de mere grundlæggende niveauer, hvor hans primære interesse og indsats ligger, og som han igen vendte tilbage til i sine seneste arbejder i en fornyet bearbejdning og systematisering af begreber som virksomhed, bevidsthed, sansning, tænkning, emotion, behov, motivation, mål, handling, operation og personlighed.

Hans væsentligste bidrag ligger i det grundlæggende arbejde med udviklingen af en historisk fremgangsmåde og omkring hans mest almene begreber. Desuden ligger den i hans opfattelse af et historisk udviklet og bevægeligt hierarki af planer, hvori der udvikles nye overordnede kvaliteter og funktionsmåder. På denne måde forsøger han at nærme sig psykologiens genstand som en enhed og at modvirke udbredte tendenser til, at studiet af forskellige niveauer selvstændiggøres til forskellige fagområder med indbyrdes uforbundne og modstridende grundopfattelser, som dernæst kan afskærmes mod hinanden ved tilslutning til indbyrdes forskellige, tendentielt reduktionistiske ideologier. Denne enhed markerer han ved, i en direkte omvendning af Rubinsteins tidligere nævnte determinismeprincip (se afsnit 3), at betone som sin grundopfattelse, at

”det indre (subjektet) virker gennem det ydre og forandrer dermed sig selv”

og at

”i dette ydre forløber dets overgang fra mulighed til virkelighed, dets konkretisering, dets udvikling og berigelse” (Leontjev 1979, s.174).

Derfor måtte første etape i Leontjevs teoretiske opbygningsarbejde nødvendigvis være koncentreret om at udforske virksomhedens udvikling og vigtigste momenter. Herunder indgik subjektet først og fremmest som en forudsætning og betingelse for virksomheden. Men derpå må, i en næste etape, det konkrete subjekt og dermed personligheden indføres i udforskningen som et ”indre moment ved virksomheden” (ibid., s.154). Leontjev videreudbygger da sine tidligere bestemmelser af subjektivitet (jvf. Dreier 1974) i et studium af personligheden, som vi skal vende os mere udførligt

imod i den resterende del af artikelen, fordi det er velegnet til at belyse udviklingen og implikationerne af centrale metodologiske særtræk ved hans konception, og fordi det udgør en relativt sen og upåagtet del af hans forfatterskab, som fortjener større opmærksomhed.

11. I en vis forstand kan man sige, at de konditionalgenetiske, historiske analyser kun muliggør begrebsmæssige bestemmelser af nødvendige forudsætninger for menneskets individuelle ontogenetiske udvikling. Men, som Leontjev nu fremhæver:

”Ingen udvikling kan jo direkte afledes ud fra det, der blot udgør dens nødvendige *forudsætninger*, hvor detaljeret vi end måtte beskrive dem. Den marxistiske dialektiske metode fordrer, at vi går videre og undersøger udviklingen som en ’selvbevægelses’-proces, dvs. analyserer dens *indre* bevægende relationer, modsigelser og gensidige overgange, undersøger dens forudsætninger som noget, der omformer sig i den, som dens egentlige momenter” (ibid., s.165-6).

Leontjev henviser i denne forbindelse til Seve (1972), hvis metodologiske greb han er beslægtet med og inspireret af flere steder i sit arbejde med personlighedsbegrebet. Dette arbejde er nok det mest udtalte eksempel på bevægelig dialektisk tænkning hos Leontjev: Han hæfter sig ved bevægelige, indre modsigelsesfulde forhold som personlighedens udviklingsdrivkraft. Det mest basale forhold betragtes her igen som forholdet mellem subjekt og verden i virksomheden, hvorudfra den menneskelige personligheds udviklingsnødvendighed bestemmes konditionalgenetisk. I løbet af udviklingsbevægelsen forandrer også selve udviklingens betingelser, forudsætninger og mekanismer sig, således at udviklingens resultat (personligheden) kan bestemmes som kvalitativt anderledes end dens udgangspunkt og som et nyt og specifikt humant funktionsplan. I disse henseender viser hans arbejde sig endvidere at være mere fremskredent end Seves og end den samtidige russiske litteratur (jvf. Dreier 1981 - det samme gælder i øvrigt i forhold til den østtyske litteratur, jvf. f.eks. Vorweg 1980). Specielt hvad angår selve personlighedspsykologiens afgrænsning og grundperspektiver leverer Leontjevs arbejde vigtige omorienteringer og åbner nye perspektiver og veje.

For at tydeliggøre det metodologiske særkende og samtidig personlighedsbegrebet hos Leontjev skal vi først præcisere forskellen mellem begreberne individ (resp. individualitet) og personlighed.

Et individ udgør, som vi alle ved, et enkeltmenneske. Det er en udelelig enhed. Man kan f.eks. ikke tale om en individspaltning, men nok om en personlighedsspaltning. Hos individet kan vi specielt hæfte os ved dets egen-artede kendetegn, ved dets individualitet. Vi må derfor anskue indivi-

det som en udelelig egenartet struktur af almene, særlige og enkelte (singulære) momenter. Fylogenetisk kan vi i takt med de stadig højere udviklingsniveauer konstatere en stigende individualisering af artsmedlemmerne. Vi kan da også tale om, at allerede dyr besidder individualitet. Det samme gælder spædbørn. Men vi ville ikke sige, at nogen af de to grupper besidder personlighed. Et menneske fødes altså som individ med dertil hørende individualitet, men ikke som personlighed. Personlighed er noget, mennesket bliver til i løbet af sin udvikling. Den er ikke dets udviklings udgangspunkt, men et resultat af udviklingsbevægelsen. Den er en udviklingsmæssig nydannelse hos mennesket, der ikke genfindes hos dyr, mao. en specifikt human nydannelse.

Allerede individualiseringen på et fylogenetisk, dvs. dyrisk niveau er såvel medfødt som erhvervet. Vi kan derfor ikke bruge en skelnen mellem arv og miljø til at afgrænse personlighedens specifikke grundlag. Seve (1972) foreslår da (i lighed med de fleste nyere sovjetiske forfattere, jvf. Dreier 1981) at definere personligheden som en samfundsmæssigt betinget og dermed specifikt menneskelig individualitet. Menneskets bliven til personlighed og bliven til et af kvalitet humant væsen opfatter Seve essentielt som en samfundsmæssigt betinget individualiseringsproces. Den menneskelige personlighed er ifølge Seve essentielt singulær, ja den bliver det i stigende grad i takt med dens egen stigende udvikling og udfoldelse. Personlighedsudviklingsprocessen anskues som en, omend samfundsmæssigt betinget, så dog også en selve singulariteten, individualiteten iboende selvbekræftelses- og selvforøgelsestendens, hvilket bringer Seves teori i betænkelig nærhed af en spekulativt-humanistisk selvrealiseringsteori.

Leontjev (1979, s.153-218) er enig med de fleste personlighedsforskere i, at personligheden er en "uigentagelig enhed, en helhed" (s.154), og med en del færre forskere i, at den er en specifikt menneskelig, dvs. samfundsmæssigt og historisk betinget dannelse. Dette har så fået de fleste personlighedsforskere til at lægge afgørende vægt på det individualiserede aspekt ved de psykiske funktioner og ved psyken generelt, når de skulle definere personligheden. Man vil dog ret hurtigt kunne se, at ikke alle individuelle egenskaber vil blive betragtet som et individs personlighedsegenskaber. Vel ikke individets vægt eller dets særlige reaktionshastighed, f.eks.? Individbegrebet må mao. være bredere end personlighedsbegrebet. Seves forslag til en nærmere afgrænsning gik her som nævnt ud på, at de individuelle egenskaber, der var af kvalitet samfundsmæssigt betingede, udgjorde individets personlighedsegenskaber. Det ville f.eks. betyde, at en evne til at skrive på maskine ville blive betragtet som en personlighedsegenskab, hvorimod f.eks. en medfødt hofteskade ville blive betragtet som en upersonlig individuel egenskab.

Som vi kan se allerede af disse eksempler, er en skelnen mellem samfundsmæssige og naturlige egenskaber ikke dækkende til en afgrænsning af personlighed og individ. Vi mangler derfor stadig, ifølge Leontjev, et

grundlag for at skelne mellem individ og personlighed. I virkeligheden skyldes denne mangel, at selve fokuseringen på individualitet og singularitet er vildledende for vor søgen efter et grundlag for at definere personligheden. Det skaffer os ikke et entydigt kriterium. En og samme individuelle egenskab kan være en personlig eller en upersonlig egenskab, og den kan være det ene på et tidspunkt af et individs liv og det andet på et andet tidspunkt. Forholdet mellem individualitet og personlighed er mao. ikke-entydigt og bevægeligt. Hofteskaden kan f.eks. blive en forudsætning for at udvikle flere forskellige personlighedsegenskaber: mindreværdskomplekser, tillukkethed, velvillig åbenhed over for andre, etc. (ibid., s.171), og evnen til at skrive på maskine kan på et tidspunkt være en personligheds-mæssigt relevant egenskab, som senere bliver irrelevant i så henseende.

12. Det er ganske vist rigtigt, at mennesket både besidder naturlige og samfundsmæssige egenskaber, men det siger i sig selv intet om dets personlighed, hævder Leontjev i en kritik af de bio-sociale tænkemåder (ibid., s.159-165). Såvel de biologisk som de samfundsmæssigt betingede individuelle kendetegn forsvinder ikke i og med personlighedens dannelse, men bevares eller omformes i kraft deraf som - stadigvæk - individuelle egenskaber. De udgør nok personlighedens indre forudsætninger, men ikke dens reelle grundlag og fortæller os derfor intet om dens udviklingsmæssige frembringelse og særlige kvalitet og funktionsplan. Individualitet er ganske vist en egenskab også ved den udviklede personlighed, dog ikke dens reelle grund og væsentlige kendetegn, men afledt heraf.

Mennesket bliver tværtimod til personlighed i det omfang, det "bliver til subjekt for sine samfundsmæssige relationer" (ibid., s.166). Personlighedsudviklingsprocessen er ikke essentielt en individualiseringsproces. Det er en særlig, specifikt human subjekttilblivelsesproces. Den menneskelige personlighed er et udviklet individuelt, samfundsmæssigt betinget subjekt.¹² Udviklingen af en specifikt menneskelig subjektivitet og af en menneskelig personlighed er for Leontjev to sider af samme sag i den forstand, at personligheden er den højest udviklede kvalitet og form, subjektiviteten kan antage hos mennesket på det individuelle plan.

Personligheden er mao. for Leontjev "hvad mennesket gør ud af sig selv, idet det klarer sit *menneskelige liv*" (ibid., s.213) - en formulering der på den ene side set er tydeligt inspireret af, men på den anden side samtidig afgørende forskellig fra Seves formulering, at "personligheden er, hvad et menneske gør ud af sit liv, og hvad dets liv gør ud af det" (1972, s.221). For hos Seve er subjektperspektivet (: at klare livet og herunder gøre noget ud af, dvs. udvikle og transformere sig selv) strengt taget ikke indeholdt. Der er ingen subjektiv nødvendighed tilbage. Individet kan egentlig gøre ved sit liv, hvad det vil, hvis da ikke den objektive nødvendighed gør det for det (jvf. Dreier 1981). Subjektperspektivet er mao. forsvundet i den blotte vekselvirknings relationalitet.

Om en individuel egenskab da er en personlighedsegenskab, er for Leontjev afhængigt af dens forhold til subjektiviteten, dvs. af personlighedens brug af egenskaben, så at sige i sin egenskab af et udviklet individuelt menneskeligt subjekt. Det afgørende ved karakteristikken af personligheden er den måde, hvorpå individet som subjekt forholder sig til sine egne (indre) forudsætninger og (ydre materielle, sociale, interpersonelle) betingelser. Denne individuelle subjektive formåen kan her dimensioneres mht. sin udfoldede styrke som personlighedsstyrke, dvs. som en passivt-lidende ubevægelig forholdemåde modsat en fremadrettet indgribende reaktionskraft med det perspektiv at øge individets subjektive bestemmelse over sit livs betingelser og dermed dets egne udviklings- og udfoldelsesmuligheder.

I studiet af personligheden er det derfor ikke selve forudsætningerne og betingelserne, man skal gøre til genstand. Det ville føre til en reduktionisme, der netop ville få de specifikt personlighedsmæssige funktioner og kvaliteter til at forsvinde ud af billedet, så at man ikke længere ville kunne skelne mellem individ og personlighed. Det er først selve det individuelle subjekts selvbevægelsesproces, skabelse og transformation, der fører os til det specifikke grundlag for personligheden. Herunder transformeres også nogle af individets hidtidige kendetegn, dets egne indre forudsætninger. Dette må imidlertid ikke betragtes som årsag til personlighedsudviklingen. Det er tværtimod dens virkning eller resultat (Leontjev 1979, s.170). Det standpunkt, hvorudfra bevægelsen betragtes og der bringes orden i begri- belsen af personlighedsudviklingsprocessen, er dermed subjektets, ikke individualitetens. I og med at personligheden transformerer sine egne forudsætninger, bliver dens nuværende grundlag et andet end dens oprindelige udgangspunkt og forudsætninger, ja den skaber nye forudsætninger for sin egen videreudvikling.

Og dog er denne subjektive reaktions- og transformationsformåen samtidig i sin indre pol begrundet i netop menneskets almene artsspecifikke forudsætninger og funktionspotentialer. Vi må derfor nu, i afsnit 13, gå nærmere ind på forholdet mellem den almene psykologi og personlighedspsykologien. Inden vi gør det, skal vi imidlertid først gøre opmærksom på, at motivet til denne bevægelse, dens konkrete nødvendighed, retning og mål ikke kan bestemmes ud fra disse indre forudsætninger i sig selv, sådan som de spekulativt-humanistiske selvrealiseringsteorier im- eller eksplicit antager. Vi skal derfor i afsnit 14 vende tilbage til det specifikke grundlag for personlighedens dannelse.

13. Vi må konstatere, at der i psykologien eksisterer en spaltning mellem den almene psykologi, forstået som læren om menneskets almene psykiske funktioner, og personlighedspsykologien, forstået som læren om det enkelte personlige subjekt.¹³ Denne spaltning tenderer til på den ene side at gøre opfattelsen af de enkelte psykiske funktioner abstrakt og anonym,

upersonlig, og på den anden side at fremme en egentlig ligeså abstrakt opfattelse af den menneskelige personlighed som en særlig lukket substans, en tom "funktionsløs" totalitet, et svævende "metapsykologisk jeg" (ibid., s.155). Hvad er det egentlig for en entitet, der tænker, hvis det "ikke er tænkningen, der tænker, men mennesket", for nu at bruge Leon- tjevs eksempel (ibid.).

Det fremherskende forsøg på at overvinde denne spaltning, der hæm- mer psykologiens udvikling, og at forbinde "de to slags psykologier", be- står atter en gang i at individualisere opfattelsen af de psykiske funktioner og derpå umiddelbart at sammenkoble disse individualiserede funktioner og den individuelle personlighed. Denne løsningsmåde er for så vidt selv- følgelig, når personligheden væsentligt opfattes osm en enestående indivi- dualitet. Den må samtidig ses som en reaktion på den nævnte abstrakt- anonyme funktionsopfattelse i synet på de almene psykiske funktioner, og den findes både inden for den borgerlige og den marxistiske psykologi.

Individualiseringsopfattelsen fokuserer primært på et logisk aspekt (: forholdet alment, særligt, enkelt) og i mindre grad på et historisk-udvik- lingsmæssigt aspekt ved de psykiske funktioner hhv. personligheden. Den rammes umiddelbart af det allerede tidligere fremførte argument (jvf. af- snit 11), at individualitet ikke er en specifikt menneskelig dannelse, hvil- ket personlighed er, så at man derfor må nære alvorlig mistanke om, at denne dimension ikke kan bruges til at skabe en forbindelse mellem funk- tion og personlighed.

Denne mistanke skærpes yderligere, når man erfarer, at forsøget ofte før- rer til en abstrakt negation af den almene psykologi, dvs. en opgiven af det almene funktionsniveau overhovedet ud fra det argument, at det almene (i den abstrakt-anonyme betydning, det tillægges) er et artefact. Man ender dermed med at opløse den almene psykologi overhovedet - ihvertfald dens virkelighedsforbindelse - og at erklære, at i grunden må al human psykologi være personlighedspsykologi, dvs. med at gøre personligheden til "det hele", til ikke blot individualitet, men også totalitet (jvf. Dreier 1981).

Når først man har eroderet funktionsaspektet så meget, føres man i vir- keligheden tilbage i den oprindeligt kritiserede opfattelse af personlighe- den som en selvstændiggjort, tom metapsykologisk entitet, dvs. i en spe- kulativ opfattelse af "totalitet". Det er nu ikke længere muligt at skelne mellem en kompleks undersøgelse af menneskets psyke og en undersøgelse af personligheden. Niveauforskellen mellem "menneske" og "psyke" på den ene side og "personlighed" på den anden side er forsvundet. Man har opgivet at etablere en almen antropologi og en almen psykologi og i stedet indført en konkrethedens antropologi, der dog - og heri dukker modsigel- sen frem - prætenderer netop almen gyldighed. I sin almene antropologi om konkretheden, om individualitetens totalitet og totalitetens individua- litet har man i virkeligheden villet gøre alt alment til noget blot singulært. I kraft af sin abstrakte negationsbevægelse (i forhold til den almene psyko-

logi) har man så at sige sat abstraktionen ud af kraft, dvs. elimineret dimensionen abstrakt-konkret og gjort alt til noget konkret. I denne konkretthed er det eneste almene, der er tilbage, netop konkrettheden - i al sin svævende abstraktion. Skulle man drage konsekvensen heraf, ville man egentlig kun kunne karakterisere personligheden ved et egennavn (Dreier 1977). Hver person sin psykologi. Personlighed er blevet til person.

I forholdet til den almene psykologi ser vi her gentaget problemet om, hvorvidt individualitet eller subjektivitet er den væsentlige dimension. At psykiske funktioner ligeså ubestrideligt kun findes hos individer og udviser individualiserede særpræg, som personlighed gør, er heller ikke for vor forståelse af de psykiske funktioner nødvendigvis ensbetydende med, at individualitet af den grund skulle være deres væsentlige dimension. Leontjevs, og efter ham den kritiske psykologis, bud på forbindelsen mellem de psykiske funktioner og personligheden er, at funktionerne ikke udgør "individualitetens organer" (som hævdet af f.eks. Schorochowa i Schorochowa (Hrsg.) 1976), men så at sige subjektivitetens organer. De enkelte psykiske funktioner betragtes som mekanismer, redskaber, midler for subjektets realisation af sit forhold til verden og for udviklingen af personligheden som den individuelle menneskelige subjektivitets højeste form. De udgør de nødvendige indre forudsætninger for den menneskelige personligheds dannelse og udvikling, men ikke selve denne dannelse og dens udvikling.

Studiet af de nødvendige indre forudsætninger: de almene psykiske funktioner hos mennesket, er ikke dermed blevet ligegyldigt og betydningsløst for personlighedspsykologien, for de udgør jo netop personlighedsudviklingens nødvendige indre forudsætninger. Vi skal på den ene side set i personlighedspsykologien overskride studiet af de nødvendige indre forudsætninger for at komme frem til at studere vor egentlige undersøgelsesgenstand, men denne genstand vil på den anden side set ikke kunne begribes uden, for den indre pols vedkommende, at tage udgangspunkt i bestemmelsen af de nødvendige indre forudsætninger for overskridelsen. Disse begribes, som tidligere omtalt, ud fra den grundlæggende historiske tilnærmelse som fylogenetisk udviklede funktionspotentialer. De muliggør dermed en bestemmelse af den individuelt-menneskelige udviklingsbevægelses indre potentialitet. Denne potentialitet er forskellig hos forskellige arter af levende væsener. Hos mennesket er den netop af en sådan højtudviklet art, at udviklingen af en dannelse som personligheden først bliver mulig. Uden disse virkemidler ville en menneskelig personlighed ikke kunne virkeliggøres, men så at sige forblive uvirkelig.

Hvad man med rette må tage afstand fra, og hvad de ovennævnte kritikere af den almene psykologi egentlig også vender sig imod, er en opfattelse af de almene psykiske funktioner som selvstændige entiteter med egne selvstændiggjorte love, på en sådan måde at enhver konkret bevægelse blot vil blive anskuet som disse entiteters egen alment-lovmæssige bevægelse, så at det f.eks. omvendt skulle være entiteten "tænkning", der tænker. Der-

ved ville nemlig den konkrete bevægelse i sin helhed ligeledes blive opfattet abstrakt. De almene funktioner giver os kun begreber om almene forudsætninger og momenter ved den konkrete bevægelse. De giver os nødvendige almene perspektiver til begribelse af den konkrete bevægelse, men ikke en udtømmende bestemmelse af den totale konkrete bevægelses sær egenhed.

Det er i dette lys, man skal se Leontjevs udsagn om, at personlighedsdannelsesprocessen ikke skal betragtes som de naturlige menneskelige væsenstræks ontogenetiske udfoldelse og realisation, men at den er

”en proces sui generis, der ikke falder direkte sammen med den forandring af individets naturlige egenskaber, der finder sted under dets tilpasning i løbet af dets liv” (Leontjev 1979, s. 169).

Funktionspotentialernes udfoldelse udgør udfoldelsen af personlighedens midler, hvorimod grundlaget for personlighedens udvikling skal søges i individets virksomhed (jvf. næste afsnit).

Forholdet mellem de enkelte psykiske funktioner er dermed ikke ubevægeligt og givet en gang for alle. Det kan ikke bestemmes rent abstrakt-almment, men netop kun ud fra det konkrete subjekts brug af dem, dvs. som sat af, kombineret af, udviklet eller forsømt af subjektet som helhed. Det skal bestemmes ud fra subjektplanet, dvs. ud fra, hvorledes subjektet bruger, omformer eller forsømmer sine egne indre forudsætninger. Noget tilsvarende gælder bestemmelsen af de enkelte psykiske funktioner. Deres oprindelige karakter, incl. deres individuelle særpræg, kan blive forstørret og udvidet i løbet af personlighedsudviklingsprocessen. Men de kan også blive almengjort, f.eks. via indoptagelsen af almene færdigheder, begreber, etc. dvs. af betydningsforhold (jvf. afsnit 7-9). De kan ligeledes (bl.a. formidlet herigennem) transformeres til et andet individuelt særpræg, dvs. til en anden individuel egenskab. Individualiseringens art, omfang og retning bestemmes og reguleres mao. ud fra subjektplanet. Den må anskues ud fra den sig udviklende personligheds plan.

Denne modifierbarhed, bevægelighed og kombinerbarhed er i modstrid med en opfattelse af forholdet mellem de enkelte almene psykiske funktioner som et ubevægeligt system. Den er også i modstrid med en opfattelse af den konkrete psyke som et blot og bart spejlbillede af og udtryk for de almene funktioner. Når verden, livet ikke er ubevægeligt og kvalitativt udviklingsløst, kan psyken heller ikke være og forblive det. Derfor må den psykologiske teori kunne genspejle bevægelige og kvalitativt ud-vikle-lige processer og dannelser. I den forstand må enhver komplet undersøgelse af et enkelt psykisk funktionsaspekt rumme dets prægning gennem personligheden som dennes middel, den har forsømt eller udviklet på en særlig måde og i en særlig retning, dvs. inddrage personlighedens relation til verden som subjekt i sit grundperspektiv.

Dette tydeliggør, at vi ikke alene og primært skal opfatte personligheden som "herre" over de psykiske funktioner, men som subjekt for sit liv, "subjekt for sine samfundsmæssige relationer" (ibid., s. 166). Hvordan skulle man kunne være herre over sig selv, sine egne funktioner, uden at være herre over sit liv - hvis vi da ser bort fra de religiøst-meditative løsningsforslag herpå, som jo går ud fra, at livet egentlig er et indre, åndeligt liv, dvs. kun ser på de indre forudsætninger og anskuer dem abstrakt, og netop derfor viser sig at være skinløsninger. Ligesom vi ikke skal selvstændiggøre opfattelsen af menneskets psykiske funktioner fra dets virksomhed, skal vi heller ikke selvstændiggøre opfattelsen af personligheden som en særlig rent indre psykisk funktion. De hidtidige komplicerede overvejelser og argumentationskæder fører so dermed som resultat igen tilbage til det i sig selv banalt klingende udgangspunkt for allerede Leontjevs studier af den elementære sanseformåen for ca. 40 år siden, nemlig at vi ved udforskningen af personligheden ligeledes skal tage virksomheden, dvs.

"selve livet som udgangspunkt for vore betragtninger" (Leontjev 1973, s. 21).

14. På en måde har vi hidtil taget bagvendt fat på problemet om personlighedens grundlag. Vi har nærmet os den fra den forkerte side: indefra: I stedet skulle vi have nærmet os den ud fra virksomheden som livsprocessernes grundlæggende enhed, i lighed med hvad der gælder for Leontjevs teoretiske tænkning i øvrigt. Efter at vi har været inde på, at de psykiske funktioner udgør indre forudsætninger for personlighedsdannelsen, kan vi nemlig nu omvendt se Leontjev, i lighed med Sève, hævde følgende:

"Paradokset består i, at forudsætningerne for personlighedsudviklingen er af væsen upersonlige" (ibid., s.171).

At være en personlighed har ifølge Leontjev ikke fundamentalt at gøre med selve det at holde integrerende styr på sig selv, men på sig selv inden for sit virksomme forhold til verden. Dens egentlige grundlag er at finde i det individuelle subjekts virksomheders objektive forbindelser og art. At være en personlighed er dermed udtryk for en særlig måde, et menneskeligt subjekt kan og må forholde sig til sine virksomheder på, dvs. til sit liv, mao. såvel til sine indre forudsætninger som til sine ydre betingelser - betragtet som en livspraktisk enhed for dette individuelle subjekt. Det ville både være ensidigt at betragte personligheden som et blot resultat af sine forudsætninger og som et blot resultat af sine betingelser. Man kan, ifølge Leontjev, kun afmystificere og afklare, hvad en personlighed er, hvis man tager udgangspunkt i virksomheden, specielt subjektets opbygninger og sammenknytninger af sine virksomheder (ibid., s.171ff.).

Ligeledes kun på denne måde kan man overvinde modstillingen af de psykiske funktioner og personligheden. Som vi husker (jvf. afsnit 5), blev de psykiske funktioner alment, og hver enkelt af de psykiske funktioner specifikt, defineret som medierende funktioner i forhold til og på grundlag af virksomheden. Tilsvarende findes personlighedens egentlige grundlag altså i virksomheden. Vi skal derfor ikke foretage en umiddelbar, så at sige rent intrapsykisk, kobling mellem psykiske funktioner og personlighed som psykiske dannelser. Det advarede Leontjev os netop mod at gøre (jvf. forrige afsnit), for det ville føre os tilbage til den tidligere kritiserede opfattelse, at personligheden slet og ret skulle opstå som et resultat af de medfødte funktionspotentialers egen udfoldelse og realisation, at personligheden dermed så at sige skulle være en selve funktionerne iboende udviklingstendens, der opstår af sig selv og af egen kraft, dvs. på et subjektivt vilkårligt grundlag. Vi skal derimod koble dem via virksomheden, som er deres fælles grundlag og reelle forbindelsespunkt. Ud fra og inden for subjektets samlede konkrete virksomhed finder funktionernes ibrugtagning, sammenkobling og udvikling sted, og denne reguleres netop ud fra det samlede subjektperspektiv, der i løbet af udviklingsbevægelsen muliggør og nødvendiggør personligheden som en nydannelse. Fra de mest elementære psykiske niveauer til de højest udviklede, personligheden, er og bliver virksomheden for Leontjev den grundlæggende enhed. Heri findes den bevægelige enhed af subjekt og objekt, der generer nydannelsen i kraft af sine bevægelser. Inden for og i kraft af denne bevægelse er forudsætninger og nydannelser (resultater) udviklingsmæssigt forbundet. Vekselvirkningerne mellem subjekt og objekt inden for virksomheden transformerer subjektets funktioner, skaber nye forbindelser mellem dem og herunder nye kvaliteter, hvoraf specielt den personlighedsmæssige her har vor interesse.

Dette fører os frem til Leontjevs definition af afgrænsningen mellem individ og personlighed, mellem individuelle egenskaber og personlige egenskaber, opfattet som egenskaber tilhørende to forskellige arter af dannelser: Taget for sig selv, abstraheret fra individets system af virksomheder, siger egenskaberne overhovedet intet om individets personlighed. Maskinskrivningsevnen, eller skønskrivningsevnen (for igen at bruge Leontjevs eksempel fra en fortælling af Gogol, *ibid.*, s.176) siger i sig selv intet om individets personlighed. Kun ud fra dens stilling i systemet af subjektets virksomheder. Det er, som nævnt, ikke egenskabens naturlige eller samfundsmæssige betingethed og kvalitet i sig selv, der bestemmer, om der er tale om en personlighedsegenskab, men subjektets brug deraf, der giver den en bestemt placering i subjektets virksomhedssystem, i dets liv.

Den menneskelige personligheds reelle grundlag er for Leontjev:

”totaliteten af menneskets af natur samfundsmæssige relationer til verden, og vel at mærke de relationer, der *realiseres*... igennem dets virk-

somhed, mere nøjagtigt udtrykt, igennem totaliteten af dets mangfoldige virksomheder" (ibid., s.175-6).

Den personlige subjektivitet har da to forbundne sider: at være subjekt for sit virksomme forhold til verden (betingelserne) og at være subjekt for sine psykiske funktioner (forudsætningerne). Den sidste skal ansues igennem og inden for den første. At integrere de forskellige sider af sig selv er ikke en bestræbelse, der har sit formål i sig selv. Det er f.eks. ikke nødvendigvis optimalt for et individs personlige udvikling og livsudfoldelse partout at ville være helstøbt i en splittet verden. Det kan tværtimod indebære, at individet på en harmoniserende måde forsømmer vigtige udviklingsnødvendigheder og -muligheder.

Efter at vi har fået konstateret, at undersøgelsen af personligheden

"ikke skal gå fra de erhvervede færdigheder, evner og kundskaber til de virksomheder, der er karakteriseret af dem, men fra indholdet og forbindelserne mellem virksomhederne til den art og måde, de realiseres på ved hjælp af de processer, der muliggør dem" (ibid., s.178).

- hvilke aspekter ved virksomheden, udover deres indhold (genstande), skulle det da være særlig væsentligt at hæfte sig ved, når vi skal bestemme personlighedens udviklingsgrundlag? Her fremhæver Leontjev især omfanget af subjektets virksomme relationer til verden og graden af virksomhedernes indbyrdes hierarkisering hos subjektet (f.eks. ibid., s.212). Dannelsen af en personlighed er igen ikke nødvendig, blot fordi omverdensrelationerne, dvs. virksomhederne, er samfundsmæssige, men når de bliver omfattende og det bliver nødvendigt at hierarkisere dem. Personlighedsdannelsen er udtryk for, at det enkelte menneskelige subjekt ikke blot er virksomt, men at det må forholde sig subjektivt-aktivt regulerende til sine enkelte virksomheder og deres indbyrdes forbindelser: Det koordinerer, prioriterer, centrerer og udvælger dem. Det forsømmer eller opbygger, omformer og udvikler dem i bestemte retninger. Det udvikler bestemte overordnede former for regulation af sine virksomheder og af forbindelserne mellem dem, incl. virksomhedernes indhold, dvs. det forhold til deres materielle, sociale, personelle genstande, de realiserer (jvf. Dreier 1977a). Disse karakteristiske regulerende egenskaber er i eminent forstand personlighedsegenskaber. De psykiske funktionspotentialer udgør de indre forudsætninger for udviklingen af disse regulationsformer, ligesom regulationen også må være rettet mod disse funktioner som personlighedens egne virkemidler inden for virksomheden (jvf. næste afsnit).

I kraft af sin bevægelige udviklingstænkning får Leontjev stillet spørgsmålet om personlighedens dannelse således, at han kan bestemme det særlige niveau, hoveddrivkraften for dens udvikling befinder sig på, og dermed få specificeret det niveau, det særlige plan med dets særlige funktioner og

kvaliteter, der er karakteristisk for netop personligheden. Han indfører et mere afgrænset og specifikt personlighedsbegreb, end det oftest ses i faglitteraturen, en bestemmelse af den menneskelige personligheds specificitet. Han er for så vidt enig med de fleste personlighedsteoretikere i, at personligheden er en "uigentagelig enhed, en helhed", og at personligheden er "den højeste integrerende instans" (ibid., s.154), men ikke i de individualiserende, totaliserende eller rent funktionsintegrerende og -beherskende opfattelser, dette grundsyn for det meste udmøntes i.

De ontogenetisk tidligste udtryk for en begyndende personlighedsdannelse ser Leontjev i barnlige motivkonflikter, hvor de objektive forbindelser mellem to eller flere virksomheder og disses respektive indhold nødvendiggør en særlig subjektiv regulering af individets virksomhedsrelationer (ibid., s.179).¹⁴ Individet kan her ikke blot lade enkelte virksomheder følge efter hinanden ud fra dets eget øjeblikkelige subjektive forgodtbefindende.

På den baggrund er det forståeligt, at Leontjev betragter de fænomener, der normalt betegnes som viljesfænomener, som centrale udtryk for den menneskelige personlighed (f.eks. ibid., s.199). Det er også forståeligt, at især de højt udviklede menneskelige psykiske funktionspotentialer såsom bevidstheden, spiller en stor rolle for personlighedens dannelse, udvikling og funktionsvaretagelse. Personlighedens udvikling kan for Leontjev ikke forstås løst fra bevidsthedens og selvbevidsthedens udvikling. Selv for en højt udviklet psykisk funktion som bevidstheden gælder det imidlertid, at den ikke udgør personlighedens reelle grundlag, men dens middel, samt at man derfor igen ikke umiddelbart og direkte skal forbinde funktion og personlighed, men via virksomheden. Bevidstheden "formidler" personlighedsdannelsen og den "resummerer" den (ibid., s.180 - jvf. afsnit 7 om især bevidsthedens reflektive, selvreflektive og almengørende funktionspotentialer).

Det må endvidere understreges, at de lodrette, hierarkiske forbindelser mellem de enkelte virksomheder, der indgår i løbet af personlighedsdannelsesprocessen, ikke skal opfattes som rent organismisk betingede, dvs. som f.eks. umiddelbart betingede af individuelle behov, men som betingede af virksomhedernes objektive samfundsmæssige indhold og forbindelser (ibid., s.178-9). Personlighedsdannelsen, incl. dennes indre integrerende processer, bestemmes ikke ud fra en rent indre nødvendighed. Den bestemmes ud fra en objektiv udviklingsnødvendighed, der betinger den subjektive udviklingsnødvendighed. Personlighedens grundlag og funktion bestemmes dermed konditionalgenetisk i den tidligere omtalte betydning (jvf. afsnit 2), dvs. ud fra de særlige objektive betingelser, der nødvendiggør udviklingen af denne særlige subjektive dannelse hos mennesket.

15. I relation til den tidligere omtalte grundopfattelse af psyken som et hierarki af funktionsplaner forbliver det højeste plan, subjektplanet, til

stadighed det ledende i den personlige udviklingsproces, ja dets ledende rolle udbygges så at sige netop ved dannelsen af personligheden, hvorved subjektplanet udvikler nye funktionelle egenskaber og kræfter. Den individuelle subjektivitet udvikles og nydannes til en individuel personlig subjektivitet.

Omvendt må man dog fastholde, at det højeste plan, både inden for udviklingen af de enkelte psykiske funktioner og af psyken som helhed, kun kan realisere sig ved hjælp af de lavere liggende (jvf. afsnit 13), samt at det heri til stadighed er forbundet med og afhængigt af disse. Derfor må man udforske de mangfoldige former, disse realiseringer ved hjælp af de lavere planer som midler kan antage.

”Hovedsagen er, at vi ikke må lade den omstændighed ude af betragtning, at vi ved undersøgelsen af overgangen mellem planerne ikke har at gøre med en bevægelse i en retning, men i to retninger og tilmed en spiralformet bevægelse: med udviklingen af de højere planer og de lavere liggende planers ’bortfald’ eller omformning, der i sin tur betinger muligheden for det samlede systems videreudvikling” (ibid., s.221).

Elementerne, de forskellige procesplaner, mister betydning, omformes, skifter forbindelser og plads i systemet. Systemets bevægelighed er netop udtryk for den menneskelige subjektive reaktionskraft, for den subjektive udviklingsformåen. Et fastfrosset og forstenet system af elementer er dermed udtryk for et særligt forstyrret udviklingsforløb, for en forstyrret subjektiv udviklingsformåen, dvs. for en hæmmet eller negeret subjektiv reaktionskraft.

At betragte den menneskelige personlighed som et produkt af individets hidtidige biografi er i den forstand utilstrækkeligt, at denne opfattelse ofte er forbundet med netop en bortseen fra og dermed en negation af menneskets subjektive reaktionskraft og en opfattelse af individet som et afmægtigt produkt af ydre og indre kræfter (betingelser og forudsætninger). I og med udfoldelsen af sin subjektive reaktionskraft, dvs. i og med personlighedens dannelse og styrkelse, bliver individet ligefrem i stadig mindre grad i den forstand et produkt af sin biografi. Dets biografi bliver omvendt i stigende grad et produkt af dets personlige subjektivitet. Det bliver i stigende grad i stand til at optage en aktiv relation til sine egne hidtidige, nuværende og fremtidige forudsætninger og betingelser. Dets biografiske fortid

”bliver på forskellig måde en bestanddel af det for det *nuværende* - så at sige til dets personligheds hukommelse” (ibid., s.207).

Begrebsbestemmelsen af dette centrale moment ved ontogenesens udviklingslogik kan ikke etableres ved en betragtning, der uformidlet tager udgangspunkt i ontogenesen selv, men er foretaget via den omfattende funk-

tionelt-historiske rekonstruktion af den menneskelige subjektivitets specifikke potentialitet.

Under realiseringen af den subjektive udviklingsbevægelse kan de enkelte oprindelige eller udviklede elementer forbindes på bestemte måder, dvs. principielt sættes i et samvirke, der enten er medvirkende eller modvirkende mht. at fremme eller hæmme den personlige subjektivitets udfoldelse. I forhold til det aktuelle sæt af betingelser og forudsætningers objektive og subjektive udviklingsnødvendigheder og -muligheder kan subjektets udviklingsbestræbelse dermed blive grebet henholdsvis optimalt eller forfejlet an. I netop denne henseende spiller den bevidste formidling af den subjektive udviklingsproces en fremtrædende rolle (jvf. ligeledes Holzkamp 1979a).

De hidtidige subjektive udviklingsskridts optimalitet eller forsømmelser bestemmer de aktuelle indre forudsætninger for, hvad der nu er muligt, realiserbart, overkommeligt, nødvendigt som næste udviklingsskridt. De er dermed medbetingende for subjektets villighed til at påtage sig anstrengelser og risici forbundet med aktuelle udviklingsskridt, for dets subjektive følelse af sikkerhed og tiltro mht. at kunne realisere et bestemt eller ligefrem et hvilket som helst udviklingsskridt, eller omvendt for den subjektive følelse af usikkerhed og manglende tiltro til egne evner, for følelsen af at være kommet til kort og være utilstrækkelig, af at have svigtet sig selv (og andre, for det enkelte individs udvikling har naturligvis også betydning for andres udviklings- og udfoldelsesmuligheder), for en beklagende forholden sig til sin egen personlige udvikling eller ligefrem en given sig omstændighederne og de ydre kræfter i vold og bagatellisering af udviklingsskridts relevans og personlige betydning overhovedet og deres tilsløring gennem statisk-uforanderlige opfattelser af sig selv og verden. De er med andre ord udtryk for subjektets egne hidtidige særlige erfaringer med og udviklede særlige personlige evner til at klare tilværelsen og sit eget personlige udviklingsforløb. De er udtryk for særlige former for personlig subjektivitet, dvs. for særlige personlighedsegenskaber.

Forsømmelsen, omformningen eller udviklingen af de indre forudsætninger må altid ske i bestemte retninger, der udtrykker et begrænset omfang i forhold til det givne samfundsmæssige sæt af udviklingsmuligheder, og det des mere jo mere udviklet det samfundsmæssige livsgrundlag bliver. De subjektive udviklingsbestræbelsers adækvans og optimalitet må ligeledes vurderes inden for og på grundlag af de givne aktuelle objektive betingelsesstrukturer med deres nødvendigheder, muligheder og udviklingstendenser (jvf. afsnit 16). De ovennævnte særlige personlighedsegenskaber, forstået som særlige måder at forholde sig til sine egne indre forudsætninger i forsøget på at klare tilværelsen og sin egen udvikling, kan dermed heller ikke forstås i sig selv, men på baggrund af den art af betingelser (deres hårdhed mm.), som de personlige forudsætninger af subjektet skal benyttes som virkemidler til at leve under og at gribe ind i. Heller ikke selve ud-

viklingsbevægelsens optimalitet kan bestemmes rent subjektivt-vilkårligt, dvs. i et samfundsmæssigt tomrum. Det er ikke en i den forstand rent alment-menneskelig bevægelse.

Hertil kommer, at de objektive betingelser ikke blot udvikler sig, men at de er modsigelsesfulde, og at der under deres modsigelsesfulde bevægelse kan optræde forværringer af de subjektivt-personlige udviklings- og udfoldelsesmuligheder. De objektive betingelsers udvikling kan mao. betinge en subjektivt-personlig udviklingsmæssig stagnation eller ligefrem et tilbagefald. Det vil igen påvirke subjektets forhold til sin egen udviklingsbevægelse og -forudsætninger med det resultat, at subjektet enten søger at omorganisere og realisere den på en anden måde eller på andre felter, eller at det tendentielt opgiver den og vender sig fra den med en forfladigelse af individets personlige profil (nedbrydningen af virksomhedernes centrering, prioritering og rettedhed mm.) til følge, dvs. med en personlighedsmæssig svækkelse, en nedbrydning af de essentielt personlighedsmæssige funktionsplaner til følge.

Såvel objektivt som subjektivt kan man i en vis forstand karakterisere udviklingsbevægelsen som kumulativ (jvf. Holzkamp 1979a), idet de hidtidige bevægelser og skridt bliver de senere forudsætninger, som i den forstand bygger videre på disse, så at de indgår i en samlet opbyggende bevægelse. Men kun i en vis forstand. For det første forløber de objektive - og dermed også de subjektive - udviklingsforløb i modsigelsesfulde bevægelsesformer, så at der på begge planer må være tale om at gribe den udviklingsfremmende og at bekæmpe den udviklingshæmmende side. Udviklingsbevægelsen rummer dermed ikke blot opbyggende, men også fastfrysende og sågar nedbrydende kræfter, og der kan forekomme udviklingsmæssige afbøjninger, stagnation og tilbagefald. For det andet kunne en opfattelse af, at udviklingsbevægelsen er kumulativ, indebære en opfattelse af, i dette tilfælde, personligheden som i stigende grad bestemt af sin hidtidige biografis resultater. Herved ses der bort fra et væsentligt, ja måske det mest iøjnefaldende aspekt ved den højtudviklede artsspecifikke menneskelige subjektive reaktionsformåen: subjektets evne til at omorientere bevægelsen, endog dets evne til at bryde med en hidtil forfejlet henholdsvis forsømt udviklings "inerti", dvs. fra dets evne til nød-vending (jvf. Holzkamp-Osterkamp 1976, Dreier 1979).

Den teoretiske bestemmelse af en så kompleks og bevægelig udviklingsproces stiller os over for særdeles vanskelige afbildnings- og beskrivelsesproblemer, der yderligere vanskeliggøres af, at heller ikke bevægelsens funktionelle enheder (f.eks. de enkelte almene psykiske funktioner), mekanismer og midler er statisk uforanderlige og kan afgrænses en gang for alle, men selv udvikler nye sider, funktionspotentialer og forbindelser. De nyudviklede funktionelle enheder og virkemidler, personlighedsegenskaberne, kan endvidere ikke slet og ret betragtes som elementer af samme art som de oprindelige enkelte psykiske funktioner. De rummer tværtimod en

bestemt sammensætning af sådanne funktionspotentialer, der tilsammen realiserer den nyudviklede enheds nye kvalitet. Vi kan her drage en parallel til udviklingen af funktionelle organer i hjernen (jvf. afsnit 5), der ikke har en entydig relation til enkelte lokalisationer, og som realiserer nyudviklede funktionspotentialer. I første omgang forsøger Leontjev at fastholde, at udviklingsbevægelsen til stadighed i subjektplanet har et overgribende moment, men at selv dette moment udvikler sig i kraft af bevægelsen.

Når den menneskelige personlighed er en udviklet dannelse, essentielt bevægelig og kendetegnet netop ved sin udviklingsformåen, følger heraf, at en nærmere undersøgelse af den netop må foregå ved hjælp af empiri om selve bevægelsen, om transformationsprocessens forløbsmåder og -former. Der må studeres individuelle virksomheds- og udviklingsprocesser ud fra det perspektiv, at de udgør det personlige subjekts måder at regulere disse processer på, således at personlige udviklingsprocesser forsømmes, muliggøres eller realiseres. Ved at observere bevægelsen vil man kunne skelne mellem mere og mindre væsentlige kræfter, betingelser og elementer for denne bevægelses fremdrift henholdsvis stagnation. Man vil kunne studere de bevægelige dynamiske sammenhænge og deres indre vekselvirkninger under selve bevægelsen. Ved at betragte kræfter i bevægelse og sammenhæng kan man lære noget om, hvordan de kan bevæge sig, dvs. om deres udviklingsformåen, om deres bevægelses- og udviklingslove. Genstanden betragtes hermed som en struktur i bevægelse, dvs. ud fra det for den marxistiske videnskab generelt karakteristiske strukturelt-genetiske, logisk-historiske grundperspektiv.

Den strukturelt-genetiske anskuelsesmåde genfindes ligeledes i den grundlæggende opfattelse af forholdet mellem personlighedens struktur og udvikling, hvilket allerede er blevet antydnet flere steder. Hele personlighedens dannelse og de enkelte personlighedsegenskaber er udtryk for, ja forudsætninger for og skabere af relativ strukturel stabilitet og kontinuitet, idet de netop i kraft af deres regulerende, koordinerende, prioriterende og centrerende virke sikrer en sammenhæng over tid i subjektets livsvirksomhed. Disse relativt overordnede personlighedsegenskaber rummer ydermere nogle almene momenter, der er fælles for de forskellige regulerende processer på forskellige områder og personlige udviklingsniveauer. Her genfindes igen en personlighedsmæssig stabilitet og kontinuitet i de grundlæggende personlige egenskaber. Men samtidig udgør personlighedsegenskaberne og personlighedsdannelsen en udviklet struktur, dvs. en struktur der ikke altid har eksisteret, samt en udviklet instans til regulation af fortsatte udviklingsprocesser. Personligheden må derfor selv udvikles i takt med, at nye udviklingsniveauer nås, og i takt med, at nye betingelser - opstået "af sig selv" eller netop fremkaldt via de personlighedsmæssigt regulerede indgreb i verden - for subjektets virksomheder, dvs. virksomhedernes objektivt-genstandsmæssige pol ændres (jvf. næste afsnit). Dette betinger nemlig nye nødvendige opgaver for den personlige subjektivitet. Personligheds-

strukturen er mao. på den ene side en struktur, der genererer udvikling af enkelte psykiske funktioner og af nye personlige egenskaber og virkemidler samt af betingelserne for subjektets liv og udvikling. De udviklede objektive og subjektive processer, de personlige egenskaber regulerer, nødvendiggør og muliggør på den anden side i sin tur personlighedens egen videreudvikling. Personlighedsstrukturen er dermed en udviklende og en udviklelig struktur, ja den kan kun være det første, fordi den er det sidste. Personligheden er i eminent forstand en varetager af, dvs. et subjekt for udviklingsprocesser.

16. Som nævnt udgør betingelser og forudsætninger tilsammen, som en enhed forbundet i virksomheden, det livspraktiske grundlag for personlighedens udvikling. Personlighedsudviklingen kan kun bestemmes under inddragelse af dens objektive betingelser, nødvendigheder og muligheder. Det kan ligeledes kun bestemmes, hvilken subjektiv udvikling der er nødvendig og mulig, optimal og adækvat ud fra et kendskab til de objektive betingelsesstrukturers modsigelsesfulde enhed af udviklingsfremmende og -hæmmende kræfter, dvs. ud fra deres udviklingstendenser, som subjektet derpå kan gribe og forholde sig aktivt-indgribende til mhb. på at forøge dets muligheder for subjektiv bestemmelse over sit livs betingelser og dermed forøge dets udviklings- og udfoldelsesmuligheder. De personlige udviklingsforløbs lovmæssigheder kan dermed heller ikke begrundes rent almentpsykologisk. En sådan almentmenneskelig udviklingstænkning er spekulativ. Udviklingslovene må begribes på baggrund af det indre forhold mellem udviklingens forudsætninger og betingelser, således som disse forbindes, forandres og udvikles igennem og på grundlag af virksomheden. Det betyder, at såvel betingelser som forudsætninger må ansues og vurderes ud fra et grundlæggende livsopretholdelses- og udviklingsperspektiv, samt at de personlige udviklingsforløbs procesformer, stadier og rækkevidde ikke kan bestemmes udtømmende ud fra en abstrakt bestemmelse af de psykiske funktioners grundlæggende karakter og almene funktionslogikker. Udviklingslogikkerne og -lovene for såvel de psykiske funktioner som personligheden må på den ene side set rumme grundlæggende almene momenter, men på den anden side set være historisk foranderlige og dermed historisk specifikke. De er både historiske i den forstand, at de er naturhistorisk opståede almene love for udviklingsprocesser, og i den forstand, at de antager historisk specifikke træk og former. Enheden og forbindelserne mellem forudsætninger og betingelser er grundlæggende historisk bevægelig. Det er et udviklingsforhold.

Eksistensen af grundlæggende almene momenter ved de indre forudsætningers procesformer og ved de samfundshistoriske betingelsers procesformer betyder dog omvendt, at de konkrete udviklingslogikker for de personlighedsmæssige udviklingsprocesser heller ikke blot kan betragtes som

konkrete og samfundsformations-specifikke objektive procesformer, således som det ses i Seves (1972) personlighedsteori, hvor f.eks. personlighedsudviklingens former analogiseres med profittatens.

Af de ovennævnte grunde kan man endvidere ikke etablere dækkende lovmæssigheder for personlighedsudviklingsprocessen ved at fokusere direkte på ontogenesen, da denne altid forløber i historisk specifikke former, hvori det ikke er muligt at skelne specifikke og almene momenter, hvis man ikke allerede på anden måde har etableret nogle almene bestemmelser, som muliggør denne skelnen og muliggør en begribelse af forbindelserne mellem og udviklingen af forholdet mellem det almene og det specifikke.

På tidlige, dvs. uudviklede samfundshistoriske udviklingsstadier må omfanget af omverdensrelationer samt nødvendigheden af deres hierarkisering etc. være relativt udfoldet og den grundlæggende nødvendighed af og mulighed for at udvikle en personlighedsdannelse dermed ligeså. Personligheden må antage særlige, svagtudviklede former. Omvendt må objektivt rigge, omfattende, højtudviklede samfundsmæssige betingelser nødvendiggøre og muliggøre en tilsvarende udvikling af en rig og højtudviklet menneskelig personlighed. Den personlige udviklingsproces' rækkevidde vil dermed alment være betinget af det givne samfundshistoriske udviklingsniveau. Dog vil det aktuelle samfundshistoriske udviklingsniveau, såsnart stadiet for den blotte livsopretholdelses nødvendigheder er historisk overskredet, i forskellige grader og former rumme muligheder for, at nogle individer vil kunne udvikle sig længere end andre. Det vil mao. rumme muligheder for norges udvikling på andres bekostning på særlige steder i det samfundsmæssige liv eller på nicher heri. Det vil rumme mulighed for forskellige eksploiterende og nassende personlige udviklingsformer, for at dyrke sit eget velbefindende som et formål i sig selv. I forhold til personlighedsudviklingens almene perspektiv og rækkevidde må disse former på hver deres måde betragtes som partikulære.

Dette almene perspektiv på den fuldt udviklede menneskelige personligheds samfundshistoriske udviklingsdimension er som tidligere nævnt den subjektive bestemmelse, der kun er mulig som en almen bestemmelse, dvs. som en fælles subjektiv bestemmelse, på grund af de fælles samfundsmæssige livsbetingelsers grundlæggende betydning som livs- og udviklingsgrundlag for de individuelle personligheder. Rækkevidden af det individuelle subjekts, den enkelte personligheds udvikling er dermed grundlæggende afhængigt af omfanget af den aktuelt udviklede fælles subjektive bestemmelse over de samfundsmæssige betingelser, dvs. af det omfang hvori det enkelte subjekt vil kunne forbinde sig med andre i en fælles subjektiv bestemmelse og dermed opnå kontrol over sine samfundsmæssige livs- og udviklingsbetingelser med de muligheder for at fremme sin personlige udvikling og udfoldelse, dette indebærer (jvf. Holzkamp 1979b, c).

Det er på baggrund af det skitserede historiske udviklingsperspektiv, man må se Leontjews påstand om, at

”en kompleks undersøgelse af mennesket (’den menneskelige faktor’) nu har fået første rangs betydning, men (at) netop denne omstændighed gør det psykologiske problem om personligheden til et særligt problem” (Leontjew 1979, s.256).

Af citatet fremgår det, at undersøgelsen af de psykiske funktioner - den almene psykologi i den tidligere omtalte betydning - udgør et særligt område, der ikke må forveksles med undersøgelsen af personligheden, der nu har fået stigende betydning i sig selv. For undersøgelsen af de psykiske funktioners vedkommende må dens stigende betydning, nødvendighed og kompleksitet ses på baggrund af udviklingen af det samfundsmæssige livs og dermed individets omverdensrelationers omfang og udviklingsniveau, som i stigende grad nødvendiggør og (i varierende omfang og former) muliggør udviklingen af højere psykiske funktioner henholdsvis de enkelte psykiske funktionspotentialers højere udvikling. Nødvendigheden af en formidling af menneskets virksomhed gennem de psykiske funktioner og kravene til de niveauer, hvorpå denne formidling må kunne ydes, er derfor stigende. Hvad angår de personlighedspsykologiske problemstillinger særlige og stigende betydning og nødvendighed, må denne ligeledes ses som betinget af det samfundsmæssige livs stigende omfang og udviklingsniveau, der øger kravene til den menneskelige personligheds regulering af sine omverdensrelationer, og på baggrund af kravene til en højere udvikling af de psykiske funktionspotentialer, da denne udvikling ligeledes skal reguleres og drives frem formidlet af personligheden. Herudover nødvendiggør de samfundsmæssige betingelsers stigende inddragelse i og varetagelse af/afhængighed af (: alt efter graden af subjektiv bestemmelse) de samfundsmæssige forandringsprocesser, at der i stigende grad udvikles specifikt personlighedsmæssige evner til at forholde sig til egne indre forudsætninger og ydre betingelser. At fremme udviklingen af personlighed og at kunne løse de problemstillinger, denne udviklingsproces sætter, er derfor en erkendelsesledet opgave af stigende betydning.

Når hertil lægges, at udviklingen af de samfundsmæssige betingelser og disses individuelle nødvendigheder fundamentalt forløber i modsigelsesfyldte former og hidtil under en bl.a. deraf betinget manglende kontrol over det samfundsmæssige og individuelle livsgrundlag, samt at personlighedsudviklingen under vore samfundsmæssige betingelser dybest set er hver enkeltens egen privatsag, dvs. må foretages uden tilstrækkelig støtte og forbundethed herom som et anliggende af fundamental fælles betydning, må alt dette give sig udslag i skærpede personlige udviklingsproblemer - igen både i betydningen: personlighedens problemer med at varetage udviklingen af sine enkelte funktioner og af sig selv som personlighed. Den sam-

me modsigelsesfyldte samfundsmæssige udviklingsbevægelse, der skaber og fremmer udviklingsmulighederne og -nødvendighederne, skaber og fremmer altså også udviklingsproblemerne, så at disse genfindes i stigende grad og i nye former som problematisk henholdsvis forstyrret personlighedsudvikling. Af det ovenstående skulle det imidlertid være fremgået, at de personlige udviklingsproblemer og -forstyrrelser må anskues inden for rammerne af det historisk stigende omfang og niveau for personlige udviklingsprocesser. Uden udviklingsprocesser, ingen udviklingsproblemer og -forstyrrelser. De sidste må ses som betinget af de særlige betingelser, måder og former, udviklingsprocesserne må realiseres under.

Personlighedsteoretikere, der fundamentalt betragter personlighedsudviklingsprocessens retning som en individualiseringsproces, må lægge tilsvarende fundamental vægt på udviklingen af det samfundsmæssige livs egen indre differentiering, materielt forankret og båret frem af arbejdsdelingens udvikling, for at kunne begrunde den objektive udviklingsnødvendighed af en samfundshistorisk stigende udvikling af menneskelig personlighed (f.eks. Sève 1972). Det er naturligvis rigtigt, at det samfundsmæssige livs stigende indre differentiering må give den menneskelige personlighed individualiserede former. Men er nu selve den samfundsmæssige arbejdsdelings udvikling personlighedsudviklingens væsentlige samfundshistoriske hoveddrivkraft? I forbindelse med arbejdsdelingens betydning er det fundamentale for personlighedsudviklingen ikke selve differentieringsprocessen. Det er snarere, om den forløber i sådanne former, at de enkelte placeringer nødvendiggør og muliggør personlige udviklingsbevægelser, og at de enkelte individer kan få del i eller omvendt ikke kan få del i den subjektive bestemmelse over det fælles samfundsmæssige liv og over de betingelser, der er knyttet til deres særlige individuelle placering. Ses denne udviklingsmæssige grunddimension ikke, vil man kunne betragte selve individualiseringen som en værdi i sig selv og se det som sin opgave at maksimere den individuelle særegenhed og singularitet som et særligt personligt udviklingsmål. Det så vi f.eks. inden for psykologien i mellemkrigstidens differentialpsykologisk formidlede valorisering af individuelle særtræk i de psykotekniske prøver. Sådanne særlige udviklingsformer forudsætter, at enkeltindividernes adskilthed og indbyrdes konkurrence aktuelt dominerer over deres samfundsmæssige forbundethed, dvs. over deres forholden sig til det fælles uensartede samfundsmæssige grundlag som netop deres fælles grundlag, hvis uensartethed det er deres fælles opgave at overvinde gennem udviklingen af de samfundsmæssige betingelser. At dreje den individuelt-personlige udviklingsretning bort fra det almene grundlag og de hermed givne nødvendigheder og muligheder svækker i virkeligheden gennemgående udviklingsdynamikken og rækkevidden (jvf. dog tidligere om de partikulære udviklingsformer) og fremmer dermed snarlig stagnation.

Når virket som individuelt subjekt under samfundsmæssige privatforhold presses ind i privat-individuelle former, fremmes en tilsvarende særlig

personlighedsform, hvor individualiteten fremstår som et særligt iøjnefaldende og fundamentalt kendetegn, ja som vejen frem for den enkelte i sin personlige udvikling. Disse privat-individuelle former kan ligeledes fremme særlige personlighedsformer, for hvem det at være herre over sine egne psykiske funktioner, dvs. at udøve selvkontrol og selvbeherskelse (jvf. afsnit 14), tendentielt kan selvstændiggøres og komme til at dominere som en værdi i sig selv, som et særligt personligt anliggende, der til stadighed må vies subjektive kræfter til. Den personlige udvikling kan dermed endvidere komme til at fremstå som individets eget personlige anliggende, som intet essentielt har at gøre med de uden for individet liggende objektive samfundsmæssige betingelser, der tværtimod betragtes som i forhold til personens egen udvikling tilfældige, så at sige u-personlige omstændigheder. En sådan privat-individuel udviklingsbestræbelse kan endvidere være et livshistorisk resultat af en individuelt-personlig tilbagetrækning fra mere omfattende samfundsmæssige livsforhold og udviklingsmuligheder, fordi disse realiseringsmuligheder vurderes som for vanskelige eller er blevet forværret, og den vil da kræve personligheds-mæssige omprioriteringer og omkoordineringer af individets virksomheder med deraf følgende ændret personlighed og ændrede regulationsformer, f.eks. i retning mod de mere flade personlige profiler, der blev omtalt ovenfor. Til disse privat-individuelle udviklingsformer og -bestræbelser hører dog samtidig det pågældende individs manglende kontrol over de fundamentale samfundsmæssige betingelsers ændringer og indgreb i dets liv, dvs. et nødvendigt moment af parathed til at omstille sig efter de ukontrolleret skiftende objektive omstændigheder, der overlades til deres "egen" bevægelse. Paradokset, den personlige modsigelse i disse personlighedsformer, består da i, at individet så at sige i sin subjektivitets navn opgiver væsentlige sider ved den subjektive bestemmelse over sit livs betingelser, dvs. ved sin egen subjektivitet.

Når de samfundsmæssige betingelser er modsigelsesfulde og udvikler sig i modsigelsesfulde former, må modsigelserne også præge de individuelle virksomheder, der har dem som deres genstand, samt forholdet mellem individets enkelte virksomheder. Personlighedsformerne og de personlige udviklingsformer må mao. ligeledes blive modsigelsesfuldt prægede. De objektive spalter, splittelser og sammenknytningsvanskeligheder samt brydningerne mellem modsigelsesnes sider må give modsvarende personligheds-mæssige regulerings- og integrationsproblemer. Der må kunne udvikle sig særlige personlighedsformer, som f.eks. er spaltede, usammenhængende, splittede, konfliktyldte, dilemmaprægede, usikkert-vaklende, svingende, ustabil rettede henholdsvis retningsløse, dvs. desorienterede, "hudløse", opgivende, "lige glade", afværgende, konfliktsky, stagnerede, osv. Der må ligeledes være mulighed for at tage aktivt parti i og at påvirke styrkeforholdet i modsigelsesnes bevægelse eller for nogle personligheds vedkommende være mulighed for en harmoniserende tilbagetrækning fra modsigelserne og disses tilspidsninger.

Det bør i forhold til modsigelsesernes personlighedsmæssige betydning huskes, at vi ikke har at gøre med rent logiske, så at sige handlingslogiske modsigelser, men med udviklingsmæssige modsigelser, med modsigelsesfyldte udviklingsformer. Modsigelserne rummer altså udviklingsfremmende og -hæmmende sider, og det er derfor af betydning for den personlige udviklingsproces, at individet forholder sig til dem som sådanne modsigelser, ligesom de konflikter, der er forbundet med dem, grundlæggende må betragtes som udviklingskonflikter (jvf. Holzkamp-Osterkamp 1976).

Disse løse skitseringer af særlige, samfundshistorisk specifikke personlighedsformer skal blot betragtes som eksempler på, hvorledes nogle fænomener, der måske ellers ville blive opfattet som rent alment-menneskelige, og for en dels vedkommende faktisk bliver det i forskellige eksisterende personlighedsteorier, nu kan begribes som særlige fænomener ud fra et nyudviklet alment perspektiv, der kan gøre deres særlige historiske genese og karakter begribelig og dermed gøre udviklingsforholdet mellem almene og specifikke momenter begribelige.

17. Fra Leontjevs tidligste værker til hans seneste, fra hans arbejde med de mest primitive psykiske funktionsniveauer til de højest udviklede møder vi en konsekvent udfoldelse af en samlet tilnærmelse til menneskets psyke og dens historiske udvikling. Denne tilnærmelse er grundlæggende karakteriseret ved ikke at reducere, men at betragte og bestemme menneskets psyke inden for nogle livspraktiske, historiske og samfundsmæssige forhold med deres grundlæggende vekselvirkninger og bevægelser. Således søger Leontjev at opbygge en enhedspræget teori om psyken, der skal bidrage til at overvinde den eksisterende metodologiske og teoretiske krise i psykologien (jvf. det foranstillede citat). Den grundlæggende enhed, psykologien mangler, søger Leontjev i virksomhedsbegrebet. Netop virksomheden rummer jo de biologiske, psykologiske og sociale planer i en indre enhed. De enkelte psykiske funktioner og deres samvirke og udvikling samt subjektiviteten som helhed bestemmes herindenfor, incl. de udviklingsmæssige nydannelser som disse livspraktiske vekselvirkninger giver anledning til på forskellige udviklingstrin, såsom den menneskelige personlighed. Forholdet mellem de livspraktiske vekselvirkninger og de væsentlige egenskaber ses som udviklingsmæssigt bevægeligt: Der opstår nye forbindelser og kvaliteter i vekselvirkningsprocesserne og i sammenhæng hermed nye væsentlige egenskaber og former, så at sige nye "funktionelle organer" på kvalitativt nye niveauer i den sig udviklende enhed.

På denne måde betragtes psyke alment som en særlig udviklet kvalitet og funktion i en i sidste instans materiel enhed. Noget tilsvarende gælder alment for subjektbegrebet og personlighedsbegrebet. Denne udviklingsopfattelse af planer i en enhed åbner væsentlige nye perspektiver og problemstillinger og synes at kunne få hidtil ubestemte brikker til at falde på

plads, uden at den dog kan siges at løse det problem, den stiller, og at give helt afklarede svar herpå. Behandlingen af personlighedsbegrebet med grundlag i virksomhedsbegrebet tydeliggør, hvorledes Leontjev således bliver i stand til at nærme sig centrale og komplicerede humanpsykologiske problemstillinger ud fra sin enhedsprægede konception:

”Virksomhedskategorien viser sig nu i hele sit omfang, den omfatter nu begge poler - objekt og subjekt” (Leontjev 1979, s.154).

Herved nærmer Leontjev sig personlighedspsykologien ud fra en historisk-materialistisk tilnærmelse, således som det programmatisk blev formuleret af Marx, ved at udbygge den subjektive pol ved den

”*sanselige menneskelige virksomhed, praxis*”, hvor ”den *virksomme side*” hidtil er blevet ”udviklet abstrakt i modsætning til materialismen af idealismen” (Marx, 1. Feuerbachese, 1969, s.5).

NOTER

- ¹ Denne artikel er en revideret og udvidet udgave af et foredrag, holdt i ”Selskabet for filosofi og psykologi” København, april 1979.
- ² Messmann og Ruckriem bestemmer Leontjavs metodologi som en ”reduktiv fremgangsmåde” og en derpå følgende ”deduktiv rekonstruktion” (1978, s.83). Heller ikke i ”den kritiske psykologi” er dette problem løst, hvilket f.eks. fremgår af Holzkamps (på dette punkt) manglende problematisering af Messmann og Ruckriems fremstilling af Leontjavs forskningsproces (Holzkamp 1979d) og mere generelt ses af den manglende eksplicitte inddragelse af denne bevægelse i den kritiske psykologis metodologi i de forskellige grundlæggende kritisk-psykologiske tekster.
- ³ I de senere års sovjetiske teoretiske diskussion ses der desværre tendenser til en vis afvikling af vigtige teoretisk-metodologiske indsigter og perspektiver fra Leontjavs arbejde. Det gælder såvel m.h.t. den konsekvente videreudvikling af den grundlæggende historiske tilnærmelse som m.h.t. det grundlæggende virksomhedskoncept. Centrale udfordringer og opgaver, som Leontjavs konception på dens nuværende udviklingsstade stiller den sovjetiske psykologi over for, omgås til fordel for en afbøjning hen i retning mod den teoretisk-metodologisk mindre interessante og radikale rubinsteinianske konception (se f.eks. diskussionerne i Budilowa 1975 og Schorochowa (Hrsg) 1974 og 1976).
- ⁴ Jvf. iøvrigt Dreier (1979). Messmann og Ruckriem fremhæver ligeledes, at ”Leontjev ikke intenderer en kausal-genetisk beskrivelse af konkret-historiske processer - f.eks. af overgangen fra dyr til menneske, men blot benævner betingelser af historisk-logisk art, der efter hans mening må være givet, hvis sådanne processer overhovedet skal kunne forklares”. (1978, s.132).
- ⁵ At en virksomhed er ”genstandsmæssig” vil sige, at den er genstandsrelateret eller rettet, at den ikke kan defineres uden igennem sin relation til en genstand. Tværtimod skelner vi netop, ifølge Leontjev, mellem forskellige virksomheder ved hjælp af de forskellige genstande, de er rettet imod. Ved en ”genstand” forstår Leontjev en genstand i ”snævrere forstand” som noget, der står over for os (”Gegenstand”), der træder os i møde (”objectum”), som handlingen retter sig imod, dvs. som noget,

- det levende væsen træder i relation til og gør til *genstand for sin virksomhed*, og det ligeegyldigt om det drejer sig om en indre eller en ydre virksomhed (f.eks. *næringsgenstand*, *arbejdsgenstand*, *genstand for overvejelser*." (ibid., s.32).
- ⁶ Vi har i teorien at gøre med relationsbegreber. Den nærmere bestemmelse af, hvilken art relationsbegreber, der er tale om, og hvorledes relationen grundlæggende karakteriseres, fremgår af det følgende. - Forholdet mellem relation og substans (væsentlige egenskaber) kan dog endnu ikke siges at være helt afklaret i den marxistiske, historisk-logiske tilnærmelse.
- ⁷ Messmann og Ruckriem (1978) betragter modsigelsen mellem utilstrækkelighed og potentialitet som den almene grundmodsigelse og dermed udviklingsdrivkraft i fylogenesen ifølge Leontjevs teori.
- ⁸ Til det problemkompleks at knytte bestemte kvalitativt specifikke funktionspotentialer til bestemte udviklingsplaner via studiet af de specifikke kvaliteters opståen hører naturligvis eventuelle vanskeligheder, ikke alene med en præcis bestemmelse af opståelsessammenhængen og -planet, men også af det specifikke ved de nyudviklede funktionspotentialers kvaliteter. Således har der i Leontjevs tidligere arbejder kunnet konstateres en vis usikkerhed m.h.t. placeringen af begreber som "subjekt" og "virksomhed". Tendensen op igennem hans arbejder synes at gå i retning af en senere og højere indplacering af dem i takt med udbygningen af bestemmelserne af subjektivitetsbegrebet. - Et barokt udtryk fik disse usikkerhedsmomenter af metodologisk art, som knytter sig til den historiske fremgangsmåde, i et foredrag af Ruckriem (1979), hvori han kobledede subjektivitet til de organiske livsprocesser overhovedet og således talte om "æggehvidestofferne subjektivitet" og om "menneskelig subjektivitet som en særlig form for subjektivitet" med æggehvidestofferne som den "almene form for subjektivitet". Denne uklarhed må for Ruckriems vedkommende ses i lyset af hans manglende afklaring af relationen mellem en forskningsproces i marxistisk forstand og en analytisk-reduktiv fremgangsmåde (jvf. vort afsnit 1), men den kan dog også med en vis ret forankres i tidlige udsagn hos Leontjev (f.eks. 1973, s.28) og ses ligeledes hos Messmann og Ruckriem (1978, s.81-3).
- ⁹ Det anvendte jagteksempel er i virkeligheden noget utilstrækkeligt og ikke helt velegnet som grundlag for bestemmelsen af arbejdets samfundsmæssige karakter, især på grund af de forestillinger om menneskelige behov, det rummer. Men det vil føre for vidt at komme ind herpå (jvf. Holzkamp-Osterkamps kritik, 1976).
- ¹⁰ Netop sådanne evner kunne gøre en kybernetisk og grundlæggende strukturel opfattelse af menneskelig handling og af forholdet mellem handling og bevidsthed nærliggende, sådan som den f.eks. er udviklet hos Miller, Galanter og Pribram (1960) og i deres kølvand indoptaget i marxistisk teoribygning af f.eks. Hacker, Stadler, Volpert m.fl. Hos Leontjev (1979) findes der dog flere steder en klar og skarp afstandtagen fra sådanne forsøg. Kritikken er ligeledes forsøgt videreudviklet i arbejdspsykologisk sammenhæng af Haug, Nemitz og Waldhubel (1980).
- ¹¹ Denne tese har givet anledning til en del misforståelser og fortolkningsstridigheder, og den opfattes ofte som et uhyre provokerende "sociologistisk" udsagn, hvilket ikke er helt uden grund. Man må imidlertid for det første hæfte sig ved, at der i tesens fulde ordlyd (6. tese mod Feuerbach i Marx og Engels 1969) skelnes mellem "det enkelte individ" og "det menneskelige væsen". Heri er tesen kritisk vendt mod en spekulativ og for en praktisk humanisme. De to begreber, "det enkelte individ" og "det menneskelige væsen", er imidlertid ofte blevet blandet sammen i forskellige udlægninger af tesen, således at Marx her skulle have hævdede, at det enkelte individ er lig ensemblet af de samfundsmæssige forhold, hvilket jo ville være absurd. Selv efter at have fjernet denne misforståelsesmulighed er tesen dog stadig ensidig, idet den for det andet ikke rummer et begreb om "den menneskelige natur" og derfor i sin direkte anvendelse ville være til spaltninger og ensidiggørelser i opfattelsen af

psykologiens genstand som dem, Lucien Sève (1972) ligger under for i sin personlighedsteori. Selvom Sève klart har advaret mod faren ved at sammenblende begreberne "individ" og "menneskeligt væsen", har han dog overset en anden formulering i tesen, nemlig at "det menneskelige væsen" først "i sin virkelighed" er "ensemblet af de samfundsmæssige forhold". Der er altså tale om et virkeliggjort væsen, eller vi kunne sige: et genstandsmæssiggjort og samfundsmæssiggjort væsensgrundlag på basis af menneskers muligheder for at skabe og udvikle et sådant væsensgrundlag, dvs. på grundlag af menneskets naturlige potenser til samfundsmæssiggørelse. I stedet finder vi i Sèves teori en spaltning mellem en psykofysiologisk (naturlig) og en psykosocial (samfundsmæssig) side og en tendens til, at hans begreber om "det menneskelige væsen" bliver rent relationelle og kraftløse, idet de mister det grundlæggende subjektperspektiv (jvf. Dreier 1981), som Leontjev netop søger at etablere ved at anlægge et samlet historisk udviklingsperspektiv på det naturlige og det samfundsmæssige aspekt: Leontjevs kritik af Feuerbach (1973, s.29-31) rummer i den forbindelse en tankevækkende implicit kritisk brod mod Sève, hvis arbejde ikke var udkommet på det tidspunkt, denne kritik blev udfærdiget (ca. 1940). Leontjev synes dog paradoksalt nok ikke selv at leve helt op til denne tidlige kritik i sin senere refleksion over Sèves teori (1979, bl.a. s. 184ff). Leontjev citerer Feuerbach for at hævde, at "det åndende væsen relaterer sig *nødvendigt* til et væsen uden for sig, har sin *væsentlige* genstand, det hvorigennem det er, hvad det er, *uden for sig*". Han kritiserer Feuerbach for dermed kun at opfatte relationen som objektiv og ikke som subjektiv, så at det levende væsens relationer til den genstandsmæssige virkelighed bliver opfattet som "et passivt væsens relationer". Herimod hævder Leontjev så, at det levende væsen er "*subjekt for livsprocessen*", at "det realiserer sig i sine genstande, aktivt opretholder sin eksistens, sit liv". Og endelig hævder han med direkte spillet på Marx' 1. tese mod Feuerbach: Betragter man kun det levende væsen, mennesket, "objektivt", betragter man det "som en passiv ting, som en 'anselig genstand', og ikke som virksomt subjekt". — Vi skal senere, i forbindelse med Leontjevs overvejelser over personlighedsbegrebet, se, hvorledes han forsøger nærmere at udbygge forbindelsen mellem subjektperspektivet og det samfundsmæssige.

- 12 Paradoksalt nok kan man, trods Leontjevs positive referencer til Seve under arbejdet med at udvikle sit eget personlighedsbegreb og trods Leontjevs tilsyneladende eget manglende blik for denne forskel, hævde, at Seve egentlig ikke udvikler en personlighedsteori i leontjevsk forstand, at han ikke besidder et personlighedsbegreb, men et individualitetsbegreb, idet netop den centrale begrebsmæssige kobling mellem subjektivitet og personlighed udebliver hos Seve, der i stedet kobler sit personlighedsbegreb på aktivitet og individualitet, og, da subjektbegrebets nedtoning gør personligheden kraftløs, på samfundets egen udviklingsbevægelse (jvf. Dreier 1981). Derimod er forbindelsen mellem Leontjev og den kritiske psykologi efterhånden blevet ganske tæt på dette punkt, således som det f.eks. fremgår af Holzkamp (1979b, c og e).
- 13 I en vis forstand må man betragte personlighedspsykologien som en del af den almene psykologi, hvilket afspejles i titlen på denne artikel, idet personligheden er en udviklet alment-menneskelig psykisk dannelse. Disse fagområdekategoriseringsproblemer er imidlertid ikke vort egentlige emne her. Vi skal derfor i det følgende for nemheds skyld tale om den almene psykologi og personlighedspsykologien i de i teksten nævnte betydninger.
- 14 I Leontjevs almene psykologi er der en meget nær forbindelse mellem virksomhedsbegrebet og motivbegrebet, som vi ikke skal komme nærmere ind på her. Det må ligeledes fremhæves, at Leontjev ikke betegner alle planer i den menneskelige aktivitet som virksomhed, men opererer med to lavere planer heri: handlinger og opera-

tioner. Dette skal vi heller ikke komme nærmere ind på. I det hele taget er den meget sporadiske omtale af Leontjevs enkelte almen psykologiske begrebsbestemmelser som nævnt ikke blot udtryk for denne artikels primært metodologiske perspektiv, men for en noget kritisk holdning fra min side over for disse begrebers specifikke afgrænsninger og forbindelser.

LITTERATUR

- BUDILOWA, J.A. 1975 *Philosophische Probleme in der sowjetischen Psychologie*, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- DREIER, O. 1974 "En præsentation og vurdering af Leontjevs almene psykologi", i: *Udkast*, 2. årg., nr. 3/4, s. 247-351.
- DREIER, O. 1977 "Individualitetsproblemet i dialektisk materialistisk belysning", i: *Nordisk Psykologi*, nr. 2, s. 147-63.
- DREIER, O. 1977a *Familieværen og bevidsthed. En analyse af en familie i behandling*, København, Dansk Psykologisk Forlag.
- DREIER, O. 1979 "Den kritiske psykologis nuværende stade", i Dreier, O. (red.) *Den kritiske psykologi*, København, Rhodos, s.349-90.
- DREIER, O. 1981 "Marxistisk psykologi", i: *Symposion. Tidsskrift for filosofi*, Filosofisk Institut, Odense Universitet, i trykken.
- HAUG, F., NEMITZ, R., WALDHUBEL, Th. 1980 "Kritik der Handlungsstrukturtheorie", i: *Forum Kritische Psychologie*, Bd. 6, s.18-86.
- HOLZKAMP, K. 1979a (1977): "Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoris videnskabelige vilkårlighed", i Dreier, O. (red.) s. 27-121.
- HOLZKAMP, K. 1979b "Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjektivität 1. Das Verhältnis von Subjektivität und Gesellschaftlichkeit in der traditionellen Sozialwissenschaft und im Wissenschaftlichen Sozialismus", i: *Forum Kritische Psychologie*, Bd. 4, s.10-54.
- HOLZKAMP, K. 1979c "Zur kritisch-psychologischen Theorie der Subjektivität 2. Das Verhältnis individueller Subjekte zu gesellschaftlichen Subjekten und die frühkindliche Genese der Subjektivität", i: *Forum Kritische Psychologie*, Bd. 5, s. 7-46.
- HOLZKAMP, K. 1979d "Rezension: Historischer Materialismus und menschliche Natur" i: *Forum Kritische Psychologie*, Bd. 4, s. 194-215.
- HOLZKAMP, K. 1979e "Zum Tod von Alexej Nikolajewisch Leontjev", i: *Forum Kritische Psychologie*, Bd. 4, s.5-7.
- HOLZKAMP-OSTERKAMP, U. 1975 *Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung*, Bd. 1, Texte zur Kritischen Psychologie, Bd. 4, 1, Frankfurt/M. und New York Campus Verlag.
- HOLZKAMP-OSTERKAMP, U. 1976 *Motivationsforschung 2, Texte zur Kritischen Psychologie*, Bd. 4, 2, Frankfurt/M. und New York Campus Verlag.
- LEONTJEV, A., N. 1973, (org. 1959, da. 1977) *Probleme der Entwicklung des Psychischen*, Frankfurt/M. Fischer-Athenäum.

- LEONTJEV, A.N. 1979 (org. 1975, eng. 1978) *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit*, Berlin, Volk und Wissen.
- MARX, K. 1973 "Ökonomisch-philosophische Manuskripte, *MEW*, Erg. Bd. 1, Berlin Dietz.
- MARX, K. ENGELS, F. 1969 *Marx-Engels-Werke*, Bd. 3, Berlin, Dietz.
- MESSMANN, A. RUCKRIEM, G. 1978 "Zum Verständnis der menschlichen Natur in der Auffassung des Psychischen bei A.N. Leontjev", i: Ruckriem, G., Tomberg, F., Volpert, W. (Hrsg): *Historischer Materialismus und menschliche Natur*, Studien zur Dialektik, Köln Pahl-Rugenstein, s. 80-133.
- MILLER, G. A., GALANTER, E., PRIBRAM, K.H. 1960 *Plans and the Structure of Behavior*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- RUBINSTEIN, S.L. 1973 *Sein und Bewusstsein*, Berlin Akademie Verlag, da. udg. Gyldendal 1976.
- RUCKRIEM, G. 1979 "Tätigkeit, Arbeit, Handlung als Grundkategorie", Vortrag am 2. Internationalen Kongress für Kritische Psychologie, Marburg.
- SCHOROCHOWA, E.W. (Hrsg). 1974 *Methodologische und theoretische Probleme der Psychologie*, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- SCHOROCHOWA, E.W. (Hrsg). 1976 *Zur Psychologie der Persönlichkeit*, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften.
- SCHURIG, V. 1975a *Naturgeschichte des Psychischen 1*, Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 3, 1, Frankfurt/M. und New York, Campus Verlag.
- SCHURIG, V. 1975b *Naturgeschichte des Psychischen 2*, Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 3, 2, Frankfurt/M. und New York, Campus Verlag.
- SCHURIG, V. 1976 *Die Entstehung des Bewusstseins*, Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 5, Frankfurt/M. und New York, Campus Verlag.
- SCHURIG, V. 1979 (org. 1977) "Psychologiens genstand som et historisk forhold mellem natur og samfund", i: Dreier, O. (red.) s. 174-89.
- SÈVE, L. 1972 (org. 1968, da. 1978) *Marxismus und Theorie der Persönlichkeit*, Frankfurt/M. Verlag Marxistische Blätter.
- SÈVE, L. 1974 (da 1979) "Psychoanalyse et materialisme historique", i: B.-Clement, C., Bruno, P., Seve, L.: *Pour une critique de la theorie psychanalytique*, Paris, Editions Sociales, s.193-268.
- VORWERG, M. 1980 "Methodenkrise als Theoriekrise der Persönlichkeitspsychologie", i: Vorweg, M. (Hrsg.): *Zur psychologischen Persönlichkeitsforschung 3*, Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, s. 59-72.
- VYGOTSKY, L., S. 1971 *Tænkning og sprog 1*, København, Reitzel.
- VYGOTSKY, L. S. 1974 *Tænkning og sprog 2*, København, Reitzel.